

המנהל הפדגוגי
אגף קליטת תלמידים עולים

שטיל
Shatil شتيل

שיחות תמיכה ויועץ לקידום שיתוף חברתי
מיסודה של הקרן החדשה לישראל

לצאת
מן
השוליים
מבית שטיל

דו-לשוניות בישראל

מדריך להורים

כתיבה: סוניה סולומוניק

ספטמבר 2012

ד.ו.ל.ש.ו.נ.י.ז! בישראל

מדריך להורים

כתיבה: סוניה סולומוניק, מומחית לפסיכולוגיה וסוציאולוגיה של שפה

עריכה: ד"ר עדנה בוסטין

עריכה לשונית: חגית שפירא

ליווי טכני: פולינה (פולי) רובצ'ינסקי

תודה מיוחדת לאינדה קריקסונוב, על ליווי ותמיכה בפרויקט,

לדינה קשדן ומאשה בומן

פרויקט נוער עולה, שתיל

החבורת הופקה הודות לקרן דורותיאה גאולד

כל הזכויות שמורות להוצאת שתיל

חוברת זו יוצאת לאור כמיזם משותף בין משרד החינוך לארגון שתיל. אין בכתוב בה כדי להעיד על כל

קשר בין משרד החינוך לארגון שתיל למעט באשר לאמיתות תוכן הדברים המפורסמים בה.

חוברת הופקה הודות לקרן דורותיאה גאולד והודות לקרן לזלו.נ. טאובר

ספטמבר 2012

תוכן העניינים

6	דברי ברכה
10	מבוא
13	חלק ראשון
14	1 דו-לשוניות: הגדרות
16	2 התפתחות לשונית
18	3 הסביבה הלשונית
20	4 מפגש בין תרבויות
22	5 דו-לשוניות - סיכונים מול סיכויים
26	6 בעיות פסיכולוגיות אופייניות להורי ילדים דו-לשוניים
28	חלק שני
28	7 שאלות ותשובות
36	8 מקורות

דו-לעזונות בישראל

ספטמבר 2012

דברי ברכה

6

במשך שנים היה נהוג להאמין בישראל שישנה תרבות אחת, ושהיא זו שצריכה להיות השלטת, החובקת את כלל החברה. השנים האחרונות הביאו איתן תפיסה חדשה, לפיה חשוב מאד לאפשר ולעודד את קיומן של מגוון תרבויות בחברה. המציאות הרב-תרבותית שמאפיינת את החברה שלנו, והמחקרים שליוו את המציאות הזאת, מוכיחים שככל שמאפשרים לקבוצות אתניות ותרבותיות שונות לשמור על זהותן כך גוברת תחושת השייכות המשמעותית שלהן בחברה.

השפה היא מרכיב מרכזי בזהות של כל אחד ואחת מאיתנו. אם בעבר מקובל היה לחשוב שנוכחותה של שפה שנייה עלולה להכביד ולהפריע להתפתחות התקינה של היכולת המילולית והקוגניטיבית של הילד, היום התמונה היא הפוכה: ממחקרים רבים עולה ששמירה על שפת האם של ההורים כשפה שנייה, בנוסף ללמידת השפה השלטת בחברה (עברית במקרה שלנו), לא רק שאינה מפריעה, אלא אף תורמת להתפתחות הוורבלית של הילד, ואף מחזקת את הביטחון העצמי שלו או שלה, את הקשר החיובי והמשמעותי עם ההורים ועוזרת לגבש זהות אינטגרטיבית וחזקה יותר.

בישראל חיות כיום משפחות רבות בהן אחד או שניים מההורים עלו לארץ ממדינה אחרת. סוגיית השפה מעסיקה מאד משפחות אלו: איך אנחנו יכולים מצד אחד לקדם את השתלבות הילדים בחברה הישראלית, ומצד שני לשמר את שפת האם שלנו, שלה ערך תרבותי ורגשי עמוק?

חוברת זו מבקשת להציע להורים ולמשפחות פרספקטיבה תיאורטית העוזרת להבין את חשיבות ההקניה והשימור של שפת האם של ההורים. בחוברת ניתן למצוא עצות מעשיות ליישום תפיסה זו הלכה למעשה במציאות הישראלית. החוברת כוללת, בין השאר, תשובות לשאלות נפוצות של הורים המתמודדים עם דילמות רבות בגידול ילדים דו-לשוניים, מציפה התלבטויות ומציעה פתרונות ורעיונות.

להבנה כי שימור מגוון השפות תורם הן לדוברים והן לחברה כולה, ערך חשוב לא רק עבור המשפחות שבהן משתלבות יותר משפה אחת. זו הבנה בעלת ערך משמעותי ביותר לחברה כולה. על ידי עידוד ושימור רב התרבותיות שבחברה, אנחנו מחזקים הן את הפרטים שבה והן את החברה כולה. מגוון ושונות חברתית ותרבותית אינם בעיה אלא נכס. זהו כוח שיכול לחזק אותנו כחברה ולהעשיר את ההון החברתי, הכלכלי והתרבותי שלנו.

חוברת זו וקידום דו לשוניות הן צעד מבורך לעבר חברה פתוחה, רב תרבותית המיישמת אסטרטגיות לצמצום פערים חברתיים. אני רוצה לברך את השותפים הרבים שעמלו על בניית חוברת זו והמקדישים ימים כלילות לקידום חברה שוויונית, צודקת ומגוונת.

רונית הד
מנכ"לית שתיל

משפחות ותלמידים יקרים,

העלייה לארץ מביאה אתה שינויים רבים בכל ההיבטים של החיים : משפחה, חברים, תעסוקה ותרבות. המאפיין הבולט ביותר אשר מאפשר את המפגש הראשוני של העולים עם הסביבה החדשה הוא השפה.

"ברכישת שפה שנייה נודעת לשליטה בשפת האם חשיבות רבה. ממצאי מחקר מלמדים כי לידע בשפת האם, בעיקר ידע אורייני, יש השפעה על לימוד מוצלח של השפה החדשה, ומכאן שיש גם השפעה על ההישגים בלימודים בכלל. לכן חשוב לעודד את שימור שפת האם של העולים ... " (מתוך תכנית לימודים עברית כשפה שנייה לתלמידים עולים בכיתות א' - י"ב, ירושלים תשס"ט 2009, משרד החינוך, עמ' 6).

8

אגף קליטת תלמידים עולים מוביל את יישום הגישה הרב תרבותית בכל בתי"הם הקולטים תלמידים עולים. מעבר לכך אנו מאמינים ש"תלמידים עולים מהווים קבוצת תמיכה רגשית מחזקת עבור חבריהם העולים החדשים, ולכן יש לאפשר להם מפגשים גם בשפת אמם" (סטנדרטים לקליטת תלמידים עולים, עמ' 10).

כדי לאפשר לילדים העולים לשמור על הקשר הבין דורי עלינו לעודד את הילדים לשמר את שפת אמם. יש משפחות המנסות לסייע לילדים בכך שהם הופכים את השפה העברית לשפה היחידה המדוברת בבית. חוברת זו באה להגיד להם: אל תחששו להמשיך לדבר בשפת אמכם. יש חשיבות רבה להמשך השיח בשפת האם במקביל לרכישת ולשיפור השפה העברית.

שמחנו וברכנו על היוזמה של עמותת שתיל בהבאת מידע חשוב זה לידיעת המשפחות.

בהצלחה,

מאיה שריר

מנהלת האגף לקליטת תלמידים עולים
המינהל הפדגוגי, משרד החינוך

שלום,

נתבקשתי לקרוא את המאמר על "דו-לשוניות" שנכתב על ידי שתיל עבור הורים עולים. על כן, אתייחס למאמר מנקודת המבט של הורים המנסים לטפח דו לשוניות בביתם (כמשפחת מהגרים) מתוך תקווה שהילדים ימשיכו להשתמש בשפת הבית/המקור בנוסף לשפת הסביבה הרחבה בה ישנה שפה דומיננטית אחרת - במקרה שלנו עברית. המאמר נותן פריסה רחבה ומעניינת למושג "דו-לשוניות" ומנסה להדגיש את השימוש הטבעי במשפחה ובקרבת ילדים החיים בעולם של שתי שפות. הוא כתוב בצורה ישירה ו"מרגיעה" כפי שראוי שנתייחס למידע שהורים מקבלים בתחום זה. יש בו השענות על מקורות שונים בתחום חקר הדו-לשוניות אך יש בו גם דוגמאות רבות ובעיקר העלאת שאלות שהורים שואלים לעתים קרובות.

המאמר איננו מתיימר לתת תשובות פשוטות וחד משמעיות, וזה דבר מאוד ראוי מאחר וכל משפחה וכל אדם יש לו התייחסות שונה לתופעת הדו-לשוניות ולחיים עם שתי שפות. לעומת זאת המאמר פותח בפני הקוראים גישות ודרכים שונות להסתכל על הדו-לשוניות.

אני תומכת מאוד במאמרים מן הסוג הזה עבור הורים בעלי השכלה ועניין בדו-לשוניות, אשר אינם מומחים בבלשנות או בהתפתחות האוריינות, אך רוצים לקבל מידע בסיסי על תחום הדעת. יש כאן גם הצעות להמשך ההעמקה בנושא, לאלה הרוצים בכך.

פרופסור עלית אולשטיין
מומחית לחינוך לשוני ורכישת שפה שנייה

דו-לשנותיות בישראל

מבוא

כולנו רוצים שילדינו יהיו חכמים, יפים, מחונכים ותרבותיים, וכמו כן שישלטו במגוון שפות ושידעו לתמרן ביניהן כדי שיתנהלו בהצלחה בעולם המודרני. הורינו חלמו על כך בארץ שנולדנו בה, ולעתים שכרו עבורנו מורים פרטיים לאנגלית או לשפה זרה אחרת. התגוררנו אז בארץ אחרת ודיברנו את שפתה. כעת, משעברנו לישראל, משמשת אותנו שפת האם בעיקר לשיחות עם חברים משם או עם הורים ועם בני משפחה מבוגרים. ילדינו וצעירי המשפחה מעדיפים לדבר עברית, משקיעים בלימודי אנגלית וכלל לא מבינים מדוע צריך "לשבור את השיניים" בשפה הנתפסת בעיניהם כלא רלוונטית. גם אנו לא ממש בטוחים בצורך בשימור שפת האם - הרי ילדינו חיים בישראל, ואנחנו מודעים היטב לחשיבות שיש לבקיאיות בשפת המדינה שאנו חיים בה. כמו כן ברור לנו שהם חייבים ללמוד אנגלית מאחר שיזדקקו לה בעתיד לעבודה, ללימודים, להתמצאות בעולם הרחב ולחיבור אליו. וכאן עולה סדרה של שאלות, כגון האם בכל זאת ננסות וללמד את ילדינו גם את שפת האם שלנו? האם חשוב לשמר את שפת האם? האם יש הצדקה "להציק" לילד בעניין זה? האם יש מקום ללימודי שלוש שפות שונות בהתחשב בעומס הרב המוטל על הילדים?

העולם רב-לשוני

השאלות רלוונטיות, אמתיות ומשמעותיות לכל מי שמגדל ילדים בארץ שאינה הארץ שגדל בה הוא עצמו. חלקים גדולים מהאוכלוסייה בעולם המערבי הם אוכלוסייה במעבר. המאה ה-20 אופיינה בהגירה, חסרת תקדים בהיקפה, ומאות אלפי אנשים אשר עזבו את ארץ הולדתם ובנו את חייהם במקום חדש מנסים להתרגל לדפוסי חיים, למנהגים, לתרבות ולשפה חדשים, להסתגל אליהם ולאמץ אותם. אמצעי התקשורת האלקטרונית - טלוויזיה, אינטרנט, רשתות חברתיות - שהפכו לחלק בלתי נפרד מאורח החיים המודרני, מאפשרים את שימור השפה והתרבות של ארץ המוצא מצד אחד, ומנגישים את מגוון התרבויות והשפות מהצד האחר.

דו-לשוניות היא תופעה הקיימת כמעט בכל מדינה בעולם. כבר ב-1982 טען הבלשן השווייצרי גרוסז'אן (Grosjean, 1982) כי יותר ממחצית אוכלוסיית כדור הארץ היא אוכלוסייה דו-לשונית. מתחילת המאה ה-21 הולך וגדל מספר בני האדם אשר דוברים לפחות שתי שפות. לפי מחקרים מתחום הסטטיסטיקה הבלשנית למעלה מ-70% מאוכלוסיית המין האנושי הם דו-לשוניים, ומספרם גדל ב-9% מדי חמש שנים.

ילדי עולים הם דו-לשוניים

ילדים שנולדו בישראל להורים עולים הם דו-לשוניים כמעט מרגע לידתם וזאת מכורח הנסיבות. השפה הראשונה ששמעו בבית - רוסית, אמרית, ספרדית, צרפתית

או כל שפה אחרת - שונה מהשפה העברית ששמעו מחוצה לו - בבית הספר, ברחוב, במועדון. החשיפה לרב-לשוניות והשימוש, לעתים, ביותר משפה אחת נובעים מאורח החיים ומהניידות הרבה המאפיינים את העולם המודרני והם עובדה קיימת שאינה תלויה בתהליך של בחירה חופשית בלבד.

רווחים של רב-לשוניות

יש לא מעט רווחים לפיתוח יכולות רב-לשוניות הן ברמת הפרט הן ברמת המדינה. הסוציולוג המפורסם ברטהוף הצביע, במהלך אחד מנאומיו באו"ם, על חשיבות המגוון הלשוני וטען כי פוטנציאל לשוני של מדינה הוא משאב כלכלי לאומי שווה ערך למשאבי טבע כלכליים לאומיים אחרים, כגון מים או נפט, מאחר שהם מאפשרים השתתפות פעילה בזירה הבין-לאומית והשפעה עליה. לפי תפיסתו אחת ממשימותיה העיקריות של המדינות הלשוניות באירופה המאוחדת צריכה להיות פיתוח האוכלוסייה הרב-לשונית. אכן אי-אפשר להפריז בחשיבות הרב-לשוניות בעולם המודרני. ילדינו חיים ומדברים בעולם גלובלי, מורכב, רב-ממדי, חופשי ורב-לשוני. אמצעי תקשורת חדשים וטכנולוגיות חדשות בשפות שונות מופיעים בעולמנו חדשות לבקרים והופכים במהירות הבזק לנחלת הכלל. הצורך של הילד לרכוש שפה שנייה, נוסף על שפת אמו, נתפס בעיני הורים רבים כמובן מאליו וככלי בסיסי לחיים בחברה המודרנית.

מחיר הניתוק משפת האם

שפה היא אחד הגילויים של השתייכות חברתית-תרבותית. ילד מהגר המחליף כליל את הסביבה הלשונית שלו ומתנתק משפת אמו עלול להפסיד פעמים: הוא לא רק מאבד את הקשר לדור המבוגר (סבים וסבתות) ולמורשת המשפחתית, אלא גם אינו נקלט בקלות בחברה ובסביבה הלשונית החדשה. מי שלא מקבלים לגיטימציה לשפת אמם ולשורשיהם התרבותיים והחברתיים עלולים לסבול מבעיות זהות קשות, מהערכה עצמית נמוכה ומחוסר ביטחון. (Berry, 2001; Nieto, 1992)

האתגר

האתגר הוא שימור שפת האם בקרב ילדים עולים והנחלתה לילדי עולים שנולדו בישראל. בהנחה כי כל המתגוררים בישראל חשופים לשפה העברית כשפה המדוברת העיקרית, וכי חשוב שהילדים ישלטו בה בצורה מושלמת, כדאי להשקיע מחשבה ולתת את הדעת על האופן שבו רצוי לשמר את שפת האם של ההורים כדי שהילדים ישלטו גם בה, וכדי שתישאר עבורם שפה חיה.

מבנה החוברת

בחוברת זו שני חלקים.

החלק הראשון עוסק במידע רלוונטי ומוצגות בו השערות ותאוריות הנוגעות לדו-לשוניות וללימודי שפה, ואפשר להיעזר בהן כדי להבין מהם המצבים שמשפחה דו-לשונית מתמודדת עמם.

החלק השני מכיל תשובות לשאלות אופייניות בנושאי דו-לשוניות ומטרתו לסייע ולהציע פתרונות אפשריים להתלבטויות ולקשיים שמשפחות דו-לשוניות נתקלות בהם.

חלק ראשון

13

המעבר מארץ אחת לאחרת מציב את הצורך להחליט באיזו שפה יתנהלו חיי המשפחה, ורצוי שזו תהייה החלטה מודעת. האם תהייה זאת שפת האם של ההורים או שפת המדינה שהיגרו אליה? באיזו שפה ידברו בני הזוג זה עם זה, עם ילדיהם ועם התינוקות אשר נולדו בארץ החדשה?

דו-לשוניות: הגדרות

14

דו-לשוניות (Bilingualism) היא ידיעת שתי שפות באופן המאפשר תקשורת שוטפת עם אחרים. אנשים דו-לשוניים נבדלים זה מזה על-פי מידת שליטתם בהבעה בשתי השפות, בהבנתן, בקריאה בהן ובכתיבתן. רמת השליטה בשפה השנייה נקבעת, במידה רבה, בגיל שהיא נרכשת בו. בגיל הרך רכישת שפה היא תהליך ספונטני וטבעי המקביל להתפתחות השכלית (קוגניטיבית) של יכולות החשיבה והתפישה אצל הילד. בגיל בוגר יותר, רכישת שפה שנייה מתרחשת על בסיס ההתפתחות השכלית-נפשית (פסיכולוגית-קוגניטיבית) הקבועה והקיימת של השפה הראשונה.

דו-לשוניות בו-זמנית - שתי השפות הן שפות אם ונרכשות בו-זמנית עד גיל 3 לערך. **דו-לשוניות עקבית** - לאחר ששפת האם קיימת, השפה השנייה נרכשת באמצעות אותו מנגנון למידה שהשפה הראשונה נרכשת בו.

ווינרייך (Weinreich, 1974) מיון את הדו-לשוניות **לשלוש קבוצות** בעלות מאפיינים ייחודיים בהתאם לאופן שנרכשו בו השפות:

דו-לשוניות מורכבת או כפולה (Composed Bilingualism)-מאופיינת ברכישת שתי שפות בגיל צעיר ללא מתן עדיפות לשפה אחת על האחרת. קיימת מערכת **קוגניטיבית** אחת המתפתחת במקביל למנגנון הלשוני ולהתפתחות הדיבור, ויש דרך **ביטוי אחת המבוססת על שתי שפות האם**.

דו-לשוניות מתואמת (Coordinate Bilingualism)-מאופיינת בשתי מערכות מושגים, שני מנגנונים קוגניטיביים ושתי דרכי ביטוי שונות ונפרדות לכל אחת מהשפות. כך קורה, למשל, אם לומדים שפה זרה בבית הספר מבלי שנוצר קשר הדוק בין הבית ובין בית הספר (שתי סביבות החיים של הדובר).

דו-לשוניות יצרנית (Productive)

מאופיינת ביכולת לדבר בחופשיות רבה למדיי בכמה שפות, לקרוא בהן ו\או לכתוב אותן, להבין אותן וגם לייצר בהן מידע.

הלכה למעשה, שתי השפות מתגבשות אצל אנשים שונים באופן שונה ובהקשר לתחומי החיים שבהם משתמשים בשפה, כגון משפחה, עבודה, בין חברים או נסיעות לחו"ל. מצב של דו-לשוניות או רב-לשוניות אינו מחייב מידה שווה של שליטה בשתי שפות (או יותר) ואינו מעיד על כך. קרוב לוודאי כי בתחומים מסוימים ידיעת שפה אחת עולה על האחרת, והרי הגדרתו של המושג דו-לשוניות אינה כוללת שליטה מוחלטת וחופשית בשתי השפות, אלא ידיעת השפות באופן המאפשר תקשורת עם אחרים.

השלב הקריטי בתהליך רכישת שפה שנייה הוא בטווח הגילים 8-11, ויש הטוענים שלאחר גיל 12-13 קשה להשתלט באופן בלתי אמצעי על המערכת הפונטית (ההיבט הפונטי וההיבט של המבטא גם יחד), על מבנה השפה ועל הייחוד התרבותי החדש. ככל שאדם מבוגר יותר בעת שהוא רוכש שפה נוספת, כך התהליך דורש יותר מודעות לשפה ולמידה מפורשת (Explicit Learning), ואילו אצל ילדים התהליך טבעי, בלתי מפורש ופחות מודע (Implicit Learning).

דו-לשוניות כפופה (Subordinate)

מאופיינת בבניית השפה השנייה ככפופה למערכת הלשונית והקוגניטיבית של שפת האם (השפה הראשונה). כלומר תהליך רכישת השפה השנייה דומה לאופן רכישת שפת האם, אף על פי שהשפעתה של שפת האם נחלשת עם הזמן. דו-לשוניות ממין זה מתפתחת, בדרך כלל, במקרה של הגירה. השפה השנייה יכולה להיות לדומיננטית ברוב תחומי החיים, אך בכל זאת אפשר לזהות בה את דפוסי החשיבה והדיבור של השפה הראשונה.

מיון אחר של דו-לשוניות:

דו-לשוניות מאוזנת (Balanced)

מאופיינת במצב לשוני שבו אדם שולט בשתי שפות באופן שווה. אף אחת מהן אינה דומיננטית, משתלטת על האחרת או משבשת את קיומה.

דו-לשוניות נקלטת (Receptive)

מתייחסת לבקיאות לשונית פסיבית, בעיקר להבנה, ולפעמים, אם השפה הזרה אינה נרכשת כמכלול, רק לרבדים מסוימים. למשל השליטה נרכשת רק בשפה המדוברת, רק בשפה הכתובה או רק בקריאת מאמרים מקצועיים.

דו-לשוניות משחזרת (Reproductive)

מאופיינת ביכולת להבין את הנשמע או את הנקרא, ולשחזרם.

2 התפתחות לשונית

דו-לשוניות היא תהליך ארוך ומתמשך המלווה את האדם מהולדתו לאורך התפתחותו הלשונית, ובפרט עם רכישת השפה הראשונה.

שפה מתפתחת במקביל להתפתחות התודעה והיא הכלי החשוב ביותר בארגון הידע על היקום ועל העולם הסובב, בסידור התודעה המתפתחת ובמיון הידע הנרכש. השפה, ובפרט יכולת הדיבור, היא אחד האמצעים העיקריים לביטוי עצמי ודרכה מתעצבות האישיות והזהות של אדם. הבסיס הקוגניטיבי והמנטלי לאישיותו של אדם מתעצב ומתהווה על-פי שפת האם שלו. לכן להתפתחות הלשונית של הילד, שהיא חלק מהתפתחותו הקוגניטיבית, משמעות מכרעת להתפתחותו הכללית בעתיד.

יכולת הדיבור היא תכונתו הייחודית של האדם כיצור חושב (Homo Sapiens). "אני חושב משמע אני קיים" (Cogito Ergo Sum) אמר דקארט. פוטני ווינק הגדיר ב"חזון של ויגוטסקי" את השפה כתופעה המאפיינת את המין האנושי: "שפה היא האופן שבו אנו יוצרים משמעות לעולם הסובב אותנו והדרך שמילים עובדות בה כדי לאפשר לנו לראות, לדעת וללמוד. שפה אף פעם אינה 'רק עניין

ההורים אמורים לספק את כל הצרכים החיוניים לקיומו ולהתפתחותו. המסקנה היא שסקרנות היא אכן אינסטינקט מולד אצל תינוקות אנושיים, כמו אינסטינקטים מולדים אחרים דוגמת נשימה, מציצה או בליעה. באופן אינטואיטיבי ובלתי מודע תינוק מתחיל לחקות את אמו, את חיתוך דיבורה ואת תנועות פיה ושפתיה. בהמשך הילד לומד לקשר בין מילה לבין פעולה, למשל ארוחה עם אימא ולא משחק עם אבא, ומתחיל לחקות את התנהגותם של אותם המבוגרים שאצלם הצליח להבחין בקשרים ולהגדיר אותם. יש לציין שהנטייה לחיקוי נשארת אצל בני אדם וקיימת לאורך חייהם, אולם כמבוגרים אנו לומדים לשלוט בדיבור ובחרים את מי לחקות וממה להימנע. ילד, לעומת זאת, שומע רק את דיבור הוריו וקורביו והוא משחזר את שפת ביתו וסביבתו באופן בלתי מודע.

של שפה'... בעבר חשבנו ששפה היא מילים מבודדות, ניטרליות*, שאנו משתמשים בהן כמו בכלים כדי לדבר עם אנשים אחרים. אמנם שפה היא כלי לתקשורת, אך עשרות השנים האחרונות לימדו אותנו שהיא הרבה יותר מכך. שפה היא פריבילגיה; שפה היא זכות; שפה היא כלי; שפה היא משאב; שפה היא חשיבה; שפה היא תרבות; שפה היא זהות**. "אם כן אפשר לנסח מחדש את המשפט של דקארט ולהסיק: "אני מדבר משמע אני קיים. אני בן אדם."

רכישת שפה והיכולת לדבר בה הם תוצר של מאפיינים מולדים בשילוב תרומות של אינטראקציה חברתית-תרבותית עם הסביבה. השפה שאנו מדברים בה ואופן הדיבור שלנו תלויים בסביבה ובחינוך שאנו מקבלים. תינוקות אנושיים, בשונה מגורי חיות, נולדים חלשים וחסרי הגנה. הם זקוקים לזמן רב יותר כדי לרכוש עצמאות, לנוע בכוחות עצמם, לטפל בעצמם ולתפקד. לעומת זאת הם יודעים ללמוד והם לומדים, בין השאר, לדבר.

פסיכולוגים התפתחותיים טוענים שלבני אדם יש אינסטינקט סקרנות מולד. מי מאתנו לא נחשף לתינוק בריא השקוע בחקירה בלתי פוסקת של העולם סביבו? הוא רוצה הכול - לראות, לגעת, להרגיש, להתבונן. בשלב מוקדם בחייו הוא מתחיל לחקות, לחזור על הבעות פנים של מבוגרים, לחייך - הוא מתפקד כחוקר ללא הפסקה, כאילו היה זה מצבו הטבעי. הדבר מתרחש לא בגלל מחסור כלשהו שהרי

* שאינן תלויות קונטקסט

** תרגום חופשי מאנגלית של המחברת

3

18

הסביבה הלשונית

הפוטנציאל ההתפתחותי של הסביבה הלשונית הוא מאגר האפשרויות להתפתחותו הלשונית של הילד. ככל שהאפשרויות רבות, נעימות, עשירות ומגוונות, כך תהייה התפתחותו הלשונית והפסיכולוגית של הילד עשירה. לפיכך חשוב להשקיע בפיתוח הסביבה הלשונית, שהיא חלק מהסביבה הכללית במשפחה, בהעשרתה ובהרחבתה. סביבה זו כוללת רגישות כללית לצרכיו של הילד, קשב לאיתותים התקשורתיים שלו בשלב שהוא עדיין לא מדבר באופן שוטף ומודעות לתחומי העניין שלו, ליכולותיו ולקשייו.

שפה היא דינמית ומתפתחת מתוך אינטראקציה עם הסביבה המיידית - התבוננות, מגע, חיקוי, למידה והתנסות בלתי פוסקת הנמשכת לאורך החיים. תהליך רכישת השפה מתחיל להתקדם כאשר הוריו של הילד קוראים לעצמים שמקיפים אותו בשמותיהם, מבדילים בינם לבין המסה הכללית של העולם ומציעים לו את הגדרותיהם ואת הערכותיהם לכל דבר ודבר. הם מגדירים את הפעולות ואת המאורעות, מראים לו דוגמאות בדמות תגובות לדבריהם של זרים ויוצרים תבנית מנחה שינהג לפיה בחברה. קיימת הבחנה בין סביבה לשונית מיטיבה המעשירה את הילד, מטפחת אותו ומקדמת אותו ובין סביבה לשונית

תרבות המקום

שפה היא גוף חי המתפתח ונוטה להשתנות בהתאם לזמן, למקום ולסביבה המיידית. בקרב מהגרים המנותקים מסביבתם הקודמת גורמת ההתפתחות הטבעית להיווצרותה של שפה שנייה, שונה במקצת משפת המקום החדש ושונה באופן ניכר משפת האם. נוצרת שכבה לשונית חדשה התואמת את המציאות בארץ שהיגרו אליה.

דלה ומצומצמת. סביבה מיטיבה מעניקה לילד מודל שפתי מורחב שמעשיר את השפה ומטפח תרבות של שיחה, בין היתר באמצעות הקראת ספרים, משחק משותף בשילוב דיבור וחילופי רעיונות המרחיבים את אוצר המילים. לדוגמה:

ילד: "הנה נמלה."

הורה: "נכון, זה קן של נמלים. בוא נסתכל. שמת לב שיש להן מחושים? שמת לב שהן חופרות מחילה?... אולי כדאי להתבונן בספר? בתמונות? נביא זכוכית מגדלת..."

לעומת זאת סביבה לשונית דלה ומצומצמת היא סביבה דלה במילוליות בחיי היום-יום. אין מעשירים בה חוויות על-ידי שיחות, חיפוש מידע, התבוננות בספרים וקריאה בהם או צפייה בסרטים. ממעטים בה בדיבור, ועסוקים בעיקר בפעילויות יום-יומיות קונקרטיות, כגון האכלה, הלבשה ועמידה בזמנים.

שפה היא הכלי העיקרי שהורים משתמשים בו כדי להקנות לילדיהם יכולת להכיר את העולם, ללמוד אותו ועליו ולהפנים ידע לגביו. ניסיון חיים בסביבה לשונית זרה מצביע על הצורך לארגן את הסביבה הלשונית ולהתאים אותה באופן שרמת הפוטנציאל שלה תהיה גבוהה ואופטימלית לכל תקופת ההתפתחות של הילד.

מפגש בין תרבויות

4

השאלות העומדות בפני הורים מהגרים קשורות לא רק לשפה עצמה אלא גם לזהות, לתרבות, ללכידות משפחתית, להסתגלות לחברה חדשה ועוד. שאלה בסיסית ראשונה היא מהי שפת האם שלי ומה, למעשה, משמעותה? האם היא שפת המדינה שנולדתי בה? היא השפה שהוריי דיברו בה או אולי היא שפת הארץ שהם נולדו בה? ואם אני בוחר לדבר בשפת אמי, האם אני מבקש, כמהגר, לשמר חלקים מתרבות המקור? אולי אני מבקש שיבינו אותי היטב ובאופן מדויק, ושיבינו את שורשי התרבות שבאתי ממנה ואת חיי הקודמים? עד כמה שפתי היא הדרך שלי להביע את עצמי ולתקשר עם הסביבה? עד כמה השימוש בשפתי והשימור שלה משפיעים על ההשתלבות שלי בחברה החדשה ובתרבות שלה ועל זהותי לעומת הזהות המקובלת בחברה?

שפה איננה רק אמצעי הבעה, אלא גם דרך תקשורת עיקרית. היא כלי חשוב המכיל עולם פנימי, רגשות, תרבות, תפיסות חברתיות, דרך להתבונן בעולם ואמצעי ליצירת זהות ומתווך אותם. שפה קובעת את תהליכי התרבות (אקולטורציה) והתערבות (סוציאליזציה) של הדוברים אותה. היא מפתחת את תפישת העולם האסתטית - את התפישה המילולית, את הראייה, את השמיעה ואת הטעם. שפה נותנת לאדם תחושת חופש וביטחון עצמי והיא חלק בלתי נפרד מתהליך ההטמעה התרבותית, ומעניקה לו הבנה בנוגע למקורות ואפשרות להתמצא בסביבות תרבותיות ולשוניות שונות. עבור מהגר, שפה נוספת טומנת בחובה אוצר של אפשרויות בחברה החדשה שהיגר אליה.

בֶּרִי (Berry, 2000), פסיכולוג חברתי קנדי העוסק ביחסים בין מיעוט מהגר לבין תרבות הרוב, הציג ארבע אסטרטגיות שמהגרים מתמודדים באמצעותן עם הסתגלות לתרבות בארץ החדשה שהגיעו אליה:

טמיעה (Assimilation) ויתור על הישן, על העבר ועל הערכים של תרבות המקור ואימוץ כללי של התרבות החדשה.

שילוב (Integration) שילוב בין ישן לבין חדש, בין אלמנטים מהתרבות הישנה לבין אלמנטים מהתרבות החדשה.

התבדלות (Separation) הסתגרות בחברת המוצא, דבקות בה ושימור הערכים התרבותיים הישנים.

שוליות (Marginalization) התנגדות הן לישן הן לחדש, חוסר קבלה של שתי התרבויות כאחת.

ברי סבר כי מידת הסתגלותו המוצלחת של המהגר למדינה החדשה תלויה בשתי סוגיות מעשיות. האחת היא מידת החשיבות שהוא מעניק לשימור תרבות המקור, והאחרת היא רמת המגע המעשי של המהגר עם חברת הרוב. ברי טען כי השילוב הוא אסטרטגיית פעולה היוצרת סינתזה בין שתי תרבויות ועל כן נחשבת למועדפת מבין הארבע. אצל מהגר הנוקט באסטרטגיית שילוב, פחות סביר כי יתפתחו הפרעות פסיכולוגיות שונות מאשר אצל הנוקט באסטרטגיית האחרות. הבחירה בדרך זו מאפשרת להקטין את השפעות ההלם התרבותי, לא מפתחת שנאה עצמית סוציו-תרבותית ומאפשרת קיום של זהות ושל תפישה עצמית חיובית בחוג המשפחתי.

לעתים נוקטים בני משפחה שונים באסטרטגיות פעולה שונות. למשל אם הורים בחרו להישאר מחוץ לתרבות החדשה או נדחקו לכך ובודדו בידי החברה הקולטת (הפרדה), ואילו ילדיהם שואפים להיטמע בתרבות הקולטת, עלול להיווצר פער בין ההורים לבין הילדים. ההורים יחזיקו בערכיה של תרבות המוצא, ואילו הילדים יתרחקו ממנה ופער זה עלול להוביל לאנטגוניזם תרבותי, לקונפליקטים בין הדורות ולהיעדר דיאלוג.

המודל של ברי מאשש את הסברה כי המצב הטוב ביותר עבור הילד הוא נקיטת דרך ההשתלבות בתא המשפחתי - דרך האינטגרציה. אם לנסח את ההשתלבות בהיבט הלשוני, יש לקרוא לה קבלתה של הדו-לשוניות.

ברי לא התעלם מהתפקיד רב-ההשפעה שיש לתרבות הרוב הקולטת בקביעת הדרך שיתרחש בה תהליך ההסתגלות, והציג ארבע אסטרטגיות שחברת הרוב נוקטת בהן במגעה עם קבוצות מהגרים. הוא יצר הקבלה, אחת לאחת, בין אסטרטגיות ההתמודדות של המיעוט שתוארו לעיל לבין אלו של החברה הדומיננטית:

כור היתוך - דרישה לווייתור על תרבות המוצא לטובת תרבות הרוב (המקבילה של טמיעה).

רב-תרבותיות - תביעת הדדיות. המהגרים נדרשים לאמץ ערכים בסיסיים של החברה הקולטת וזו נדרשת להשתנות גם היא: לארגן את מוסדותיה (חינוך, עבודה ועוד) כדי שייספקו מענה לצרכים של קבוצות המהגרים החיות בה ולאמץ ערכים כגון כבוד לשונות תרבותיות, רמות נמוכות של דעות קדומות ושל אפליה, קבלה הדדית של קבוצות אתניות ותרבותיות שונות ותחושה של הזדהות ושל שייכות לחברה הרחבה מצד חברי כל הקבוצות (המקבילה של שילוב).

הפרדה - חברת הרוב כופה הפרדה של המהגרים והרחקתם, כגון חיים בשכונות נפרדות או לימוד בכיתות נפרדות (המקבילה של התבדלות).

הדרה - המקבילה של שוליות. את התנהגותם של הקולטים שבוחרים בהדרה מאפיינת גזענות.

דו-לשוניות סיכונים מול סיכויים

5

22

הסכנה העיקרית בדו-לשוניות היא **ידיעה חלקית** של השפה, כל שפה, תופעה המכונה בפי הבלשנים **סמי-לינגוויזם** (Semi-Lingualism), כלומר ידיעה בלתי שלמה או התפתחות לא מושלמת של כל אחת מן השפות שהילד שומע בסביבתו. רכישה חלקית של שפה עלולה להיווצר אם השפה הראשונה לא מפותחת דיה והשפה השנייה לא מספיקה להיטמע.

לפי דעת החוקרים, דו-לשוניות נורמטיבית מתפתחת אם אדם מסוגל לבטא את עצמו ולנסח בבירור את הלך המחשבה שלו, לפחות באחת משתי השפות שאותן הוא דובר. אם יכולת הדיבור לא התפתחה במלואה באף אחת מהשפות ייתכן שמבנה המחשבה נפגע וכל ניסיון להתבטא אינו מצליח. מצב זה גורם לא רק ללחצים פסיכולוגיים, אלא גם לחסך עמוק בתחום ההתנהלות הבין-אישית והתקשורת החברתית. מצב כזה עלול לגרום לשינוי לרעה באישיותו של האדם. תופעה זו של סמי-לינגוויזם מזיקה לחברה משום שחלק מאנשיה אינם מסוגלים להביא לידי ביטוי את תוצרי השפה שלהם, אינם מסוגלים לבטא את רצונותיהם ואינם יכולים לקיים דו-שיח שוויוני עם האחר. אחת הסכנות בסמי-לינגוויזם היא כי אנשים שאינם יכולים לבטא את עצמם באמצעות השפה יעשו זאת באמצעים בלתי מילוליים (כגון שימוש באלומות).

השפה העיקרית והראשונה בסביבתו הגאוגרפית של הילד תהיה מוצלחת יותר אם לא תהיה שפה אחרת שתתחרה בה.

עם זאת, אין כיום הוכחות מדעיות לטענה שגדילה בסביבה דו-לשונית עלולה לגרום **קָשָׁל** ברכישת השפה הדומיננטית, **להתפתחות בלתי תקינה של השפה** או **להפרעות לשוניות**. יתרה מזאת, ילדים רבים מסוגלים לרכוש שתי שפות או יותר מגיל רך מאוד. במדינות רבות בעולם גדלים ילדים בסביבות דו-לשוניות ואין עדויות להפרעות בשפתם או **להתפתחות לשונית לקויה אצלם**. זוהי הוכחה בדוקה להיעדר יחס של סיבה-תוצאה בין סביבה דו-לשונית לבין בעיות בתהליך רכישת שפה. נוסף על כך, אין בנמצא הוכחות מדעיות ליעילות הוויתור על אחת מן השפות, או לשיפור אוטומטי בתהליך רכישת השפה הנוותרת. הלכה למעשה, סירוב מוחלט של הורים לדבר ביניהם בשפת האם (ה"ביתית" או המשפחתית) יכול לגרום, לעתים, לקשיים רגשיים ואחרים לא רק להורים עצמם אלא גם לילדיהם בהיות השפה קשורה לפן הרגשי ולזהות של כל אחד ואחת מאתנו.

ומהצד האחר, בבתי ספר שהעניקו לתלמידיהם יחס קרוב והולם, שנתנו תשומת לב לילדים דו-לשוניים ושעודדו אותם לשמר את שפות האם נמצא כי התפתחותה של שפתו הראשונה של הילד, והתחזקות שלה ושל הרגלי הלמידה שלו מסייעות לו לרכוש את השפה השנייה (סאניצקי ואבו-רביעה, 2010).

בלשנים המתמחים ב**היבטים חברתיים ופסיכולוגיים** של השימוש בשפה טוענים כי אם השפה שנרכשה ראשונה לא התפתחה דיה ולא התבססה, והשפה השנייה רק החלה להתפתח ונמצאת בשלביה הראשוניים, קיימת סכנה שהילד יאבד את היכולת להתפתח באופן תקין בתחום ההבעה המילולית, במיוחד אם הוא נמצא בסביבה לשונית מצומצמת שאינה מאפשרת התפתחות לשונית נורמטיבית. ילדים במצב זה מכונים בענה המקצועית בעלי **שפה חצויה** או **חצי-לשוניים** (Semi-Linguals). הם אינם משתלטים כראוי על אף אחת מהשפות - מתבטאים בשפה שנייה עילגת, ואילו שפת האם שלהם כמעט נעלמת. תופעת הסמי-לינגוויזם יכולה להיווצר, למשל, אצל משפחה שחווה את תהליך ההגירה על-פי אסטרטגיית ההסתגלות שכונתה **שוליות** במודל של ברי (התנגדות לשתי התרבויות).

בעבר המליצו להורים לילדים קטנים שגדלו בסביבה רב-לשונית להפסיק להשתמש באחת מן השפות השגורות בפיהם כשהם מתקשרים עם ילדיהם, בדרך כלל השפה שאינה רווחת בסביבתם. למשל בישראל הומלץ לכולם לדבר בבית אך ורק עברית, ובארצות הברית הומלץ להורים דוברי ספרדית לשוחח ביניהם באנגלית בלבד כאשר הילדים בסביבה. להמלצות אלה היו שתי סיבות עיקריות: הסברה כי אם הילד ישמע שתי שפות או יותר הדבר יבלבל אותו ועלול לגרום לבעיות חמורות בהתפתחותו הלשונית והסברה כי **רכישת**

פרופ' לנוירופסיכולוגיה קורדולה ניטץ' מאוניברסיטת באזל טענה כי הורים צריכים לאפשר לילדם לגדול כדובר דו-לשוני ולא לחשוש מכך. לדעתה מצב זה אינו מעמיס על הילד בשום פנים ואופן, והטענה כי הוא לא ישלוט היטב בשום שפה בעתיד אינה אלא דעה קדומה (Nitsch, 2009).

ככל שהילד חווה מוקדם יותר את הסביבה הדו-לשונית, כך תהיה רמת שליטתו בשתי השפות המדוברות סביבו גבוהה יותר. ילד המתחיל לרכוש שפה שנייה לפני שמלאו לו שלוש שנים לא יתבלבל בין השפות ויצליח לשלוט בשתייהן גם יחד. מן המחקרים עולה כי בין גיל שנה לגיל שלוש, התקופה שבה רכישת השפה פעילה ביותר, קיימת יכולת בלתי מוגבלת אצל פעוטות לקלוט שפות וללמוד אותן.

מידת ההצלחה ברכישת שפה נוספת תלויה בסביבה הלשונית ובתמיכה הקיימת בסביבה הקרובה ביותר (המשפחה), באופן ארגון תהליך הלמידה (כלומר כל דרכי ההבעה בלשון הנלמדת - שפה מדוברת ושפה כתובה - נמצאים בהישג ידו של הלומד) וכן באיכות החשיפה ובהיקפה לכל אחת מן השפות. כלומר תהליך רכישת השפה תלוי בגורמים סביבתיים שונים, וכדי להבטיח את ההתפתחות הלשונית של הלומד יש להעשיר באופן מיטבי ומרבי ולגוונם. הצלחותיו של הלומד ויכולתו להגיע לשליטה ברמה גבוהה בשתי השפות תלויות בסביבה ובתמיכה הלשונית, בין אם הדו-לשוניות שלו מוקדמת ובו-זמנית ובין אם היא דו-לשוניות עקבית, כלומר נרכשת בהמשך.

ככל שהיכולת להשתמש כראוי בשפת האם - השפה הראשונה - מפותחת יותר, כך השפה המדוברת בסביבת הלומד ושפות זרות נוספות נקלטות טוב יותר. ככל שהיכולת הלשונית גבוהה יותר, כך היכולת השכלית מפותחת יותר והשימוש בהיגיון ובשיקולים מושכלים מפותח יותר. היכולת הלשונית משפיעה על הזיכרון אשר הולך ומשתפר, ושאר הפעולות השכליות מתבצעות ברמה גבוהה יותר של נמישות ושל יעילות (Cummins, 1987; Bialystok, 1987; Hakuta, 1989; Hakuta, Ferdman, & Diaz, 1987; Ben-Zeev, 1977; Lambert & Tucker, 1972; Ianco-Worall, 1972; Peal, E. & Lambert, W.E. 1962; Tove Skutnabb-Bibbig, 1988). לדוגמה בבית-ספר בריטי בוילס, התקשה ילד בפתרון תרגיל מתמטי שהוצג בפניו בשפה האנגלית. המורה הציע לו לחשוב על התרגיל בשפת אמו, השפה הוולשית, והילד אכן פתר את התרגיל (Grosjean, 1982). כך קורה גם לאחר תהליך ההגירה - השפה השנייה מתפתחת על בסיס שפת האם ומתעצבת באותה מידה שעוצבה בה שפת האם. מידת התפתחותה של השפה הנרכשת תלויה בשפת האם שמהווה סוג של "סף", ומגדירה בכך את תהליך לימוד השפה השנייה.

ילדים הלומדים בבית הספר בשפה שאינה שפת אמם חווים יותר קשיים מאשר בני גילם שנולדו במקום וגדלו בו. הקשיים שבהם מדובר אינם קשיי הבנה או קשיים שכליים, אלא קשיים לשוניים. יש לסייע לילדים כאלה באופן מיוחד, נוסף על

שהעברית לא השתרשה דיה בתודעתם של העולים החדשים, רווחה הדעה כי יש לדכא את השפות האחרות כדי להפוך את העברית לשפת היום-יום השרירה והקיימת. כיום, דורות אחדים לאחר שרבים נולדו כאן ושפת אמם היא עברית, חלפה הסכנה שהעברית תחזור ותהפוך לשפה מתה והשימוש בשפות אחרות אינו מאיים על קיומה. הסיבה האידאולוגית לדיכוי השפות האחרות או להתכחשות להן אינה קיימת, לכן אין הכרח לא להשתמש בשפה הראשונה - שפת האם - ולנטוש אותה. נוסף על כך, כיום יש באפשרותנו לבנות מערכת חינוכית שתשים דגש בלימוד העברית בבית ובבתי הספר באופן שיתבסס על שפת האם של העולה, ישמר אותה ולא ידכא אותה.

השיעורים הרגילים, הן כדי שיוכלו לקלוט את השפה השנייה הן כדי לחזק את שפת אמם ולשמר אותה. השמירה על שפת האם מסייעת ליצירת דו-לשוניות מאוזנת ומיטיבה, ומעלה את ההצלחה בלימודיהם (Cummins, 1976).

דו-לשוניות משפיעה לחיוב על התפתחות הזיכרון, על היכולת להבין תופעות לשוניות, לנתח אותן ולדון בהן, על יכולת התפישה, על מהירות התגובה, על היכולות המתמטיות ועל הכושר הלוגי. ילדים דו-לשוניים שמתפתחים באופן מלא ומאוזן לומדים, בדרך כלל, טוב מתלמידים אחרים וקולטים טוב יותר מושגים ותחומי ידע מופשטים, ספרות ושפות זרות נוספות (Bialystok, 1987; Diaz, 1983; Hakuta, 1989). בישראל, במחקרם של סאניצקי ואבו רביעה (2010), נמצא כי היכולת להבין הוראות מופשטות ומטלות מופשטות, וכן ההתמודדות עם מטלות הדורשות חשיבה לוגית מופשטת וההישגים בביצוען היו טובים ומהירים יותר בקרב תלמידים דו-לשוניים (דוברי רוסית ועברית) לעומת דוברי שפה אחת.

ישראל היא מדינת מהגרים/מדינת עולים. אזרחיה החיו שפה שנחשבה לשפה מתה כמו הלטינית והיוונית העתיקה. תחיית השפה דרשה אמונה עצומה באפשרות להחזירה לשימוש ומאמצים כבירים לעשות זאת. באולפנים בישראל קיימת אחת התכניות הייחודיות בעולם ללימוד שפה שנייה - "עברית בעברית" - מערכת ללימוד השפה העברית. במשך שנים, בתקופה

בעיות פסיכולוגיות אופייניות להורי ילדים דו-לשוניים

6

תפקידם של הורים מורכב גם אם אינם מהגרים. ילדיהם חיים, למעשה, בזמן אחר - בהווה שעבור המבוגרים הופך לזמן עתיד. מה שהיה מקובל בעבר - הרגלים, נורמות התנהגות, מערכת חינוך ולימודים בית-ספריים סטנדרטיים, תחומי עניין וידע שנתפסו כהכרחיים וכמובנים מאליהם - משתנה, לא אפנתי, חולף. הורים המגדלים את ילדיהם בארץ החדשה שהיגרו אליה נקלעים למצבים קשים אף יותר. הם חייבים להתמקם, להחליט ולהגדיר מה הם עצמם מקבלים מהארץ החדשה ולוקחים ממנה ומה הם דוחים. כיצד הם מוכנים להשתנות? כיצד משתנה ראיית עולמם? על אילו הרגלים והתנהגויות הם מוותרים? מה הם משאירים ומה משמרים? החיפוש של המקום הפסיכולוגי והתרבותי בארץ החדשה קשה, ארוך וכואב עד מאוד.

26

חינוך ילדים בארץ החדשה היא עבודה מורכבת במיוחד. להורים יש שאלות שקשה מאוד למצוא להן תשובות. כמה ילדי יהיה דומה לזי האם יישמר הקשר ביני לבין ילדי? האם יש לי זכות לחנך את הילד בהתאם לנורמות החיים שהיו מקובלות פעם, בזמן ובמקום אחרים, על-פי קריטריונים התנהגותיים מניסיון העבר שלי? מצד אחד חשוב לנו שילדינו יהיו דומים לנו ושנשמור על השפה המשותפת, ומן הצד האחר קיימים ספקות: האם חינוך בסביבה לשונית ותרבותית מסורתית ימנע מילדינו להיות עצמאיים, להפוך לישראלים "אמתיים" ובכך יסבך את חייהם? אם הם יהיו שונים מילדים אחרים בני גילם אולי יציקו להם ולעולם הם לא יוכלו לרכוש חברים לחיים?

ספקות ושאלות כגון אלו הם מנת חלקם של הורים מהגרים בכל ארץ וארץ, במידה כזו או אחרת, במיוחד בתחילת הדרך כאשר הסטטוס החברתי והכלכלי מתערער ועמו גם המטען התרבותי והלשוני שלהם. ובאשר אלו מתערערים, כללי השוק הבסיסיים פועלים: כל מה שהבאנו, כל מה שיש לנו לתת, מאבד מערכו ומזמן תגובות שליליות. לעומת זאת כל מה שמציעים במקום החדש הופך למעניין, למושך, למנצנץ ולמכובד. "אתם עדיין מדברים עם ילדיכם בשפת המוצא? למה? הגיע הזמן ללמוד עברית!". מי מכם לא שמע טענה כזאת?

מה שיוצא (Output) - כלומר רמת השליטה הלשונית.

שפה, כאמור, אינה רק אמצעי ביטוי או אמצעי תקשורתי אינסטרומנטלי. שפה, כפי שנובע מהגדרתה, היא גם תרבות, חברה, תפיסת עולם, רגשות, הרגשה עצמית ודרך לזהות עצמית. שפה היא מולטי-פונקציונלית - היא הבנייה של תהליכי התרבות והקבירות של החברה שדוברת אותה. היא מפתחת את החוש האסתטי של העולם. היא מקנה הרגשת חופש וביטחון עצמי המאפשר מעבר חלק והמשך תרבות, הבנת שורשים ויכולת התמצאות במרחבים ובעולמות לשוניים ותרבותיים שונים.

כל שפה, בהיותה מערכת סמנטית מסוימת, היא כלי להצפנת המציאות. בתהליך רכישת שפה והבניה לשונית מתרחש תהליך של היכרות עצמית עמוקה ושל הבניית אישיות - אישיות המתפקדת עם הסביבה החיצונית ואשר לה עולם לשוני אחר, אוניברסלי. תפקיד ההורים לעזור לילד ללמוד לעבור משפה לשפה, מעולם אחד לעולם אחר, לבנות גשרים ולהקנות מיומנויות לבניית מעברים רבים (צפנים).

חינוך ילד דו-לשוני וגידולו תובע השקעה מרבית מצד ההורים, ובסופו של דבר השקעה זו נושאת פרי!

דו-לשוניות היא, כאמור, לא רק שליטה בשתי שפות, אלא גם רכישת שתי תרבויות והתמצאות בהן. זו תופעה חיובית, ללא צל של ספק, מתנה שאמורה להעשיר את העולם הפנימי והחיצוני של האדם ולפתוח עבורו יותר הזדמנויות בעתיד. השאלה הנצחית היא באיזה מחיר. לעתים אנו מצליחים לגדל ילד דו-לשוני, אך הוא גדל מסכן, בודד וסובל מהרבה תסביכים. האם אנו מוכנים למחיר כזה?

רצוי שהורים לילדים דו-לשוניים יהיו תמיד עם היד על הדופק, רגישים, מוכנים לענות על שאלות ומסוגלים לכך וערוכים להחליט בהתאם למצב הילד בכל רגע נתון. עליהם להיות מוכנים לשנות את יחסם לילד אם יעלה הצורך, להשתדל לא ללחוץ, לא לתבוע, לא להעמיד אולטימטום ולהשתדל ליצור סביבה לשונית מהנה ונינוחה עבורו ועבור המשפחה כולה.

תשובות לשאלות אלה ולאחרות העולות במהלך גידול ילדים, יעזרו לכם בבחירת שפת הדיבור עם ילדיכם ובהקמת הסביבה הלשונית המיטיבה והמתאימה ביותר בשבילם. השפה שתבחרו חייבת להתאים גם לשפה שאתם חיים אותה ומדברים בה. השפה שאתם בוחרים לחינוך הילדים חייבת להיות מתאימה, נוחה, מעשירה ופורה גם לכם, ההורים, כי שפתכם היא דוגמה לילדים. מה שילד שומע, קולט ומעבד הוא הבסיס למה שהוא מייצר ומשמיע. ככלל, שפת ילדים היא בבואה של שפת הדיבור של סביבתם, ובשפה המקצועית: מה שנכנס (Input) - כלומר הסביבה הלשונית - הוא

חלק שני

7

כהורים עולים אתם שואלים את עצמכם
שאלות רבות. בחלק זה נציג כמה מהן, ונענה
עליהן.

על-פי עיקרון מצבי, כלומר יש מצבים קבועים בבית שכולם מדברים בהם באותה שפה, למשל בארוחות משפחתיות, בפעילות חברתית, בזמן צפייה בטלוויזיה, בקריאה או כשיוצאים לגן שעשועים. עקרונות אלה עוזרים לילד להבחין באופן ברור בין המצבים השונים וכך אין הוא מתבלבל בין השפות.

לסיכום, המטרה היא לקיים דו-שיח בינך לבין הנכד וכדי שהוא לא יתבלבל, דברי אותו בשפה שבה נוח לך להתבטא.

2 האם ילד המתחנך בסביבה דו-לשונית מתחיל לדבר מאוחר מילדים אחרים? ואם נכון הדבר, האם איחור זה צריך לעורר חשש ומתיחות אצל הורי הילד? כיצד כדאי להגיב לכך?

כן, ילד שנמצא בסביבה דו-לשונית עלול להתחיל לדבר מאוחר מן הילד הממוצע (בחדש או בחודשיים) משום שלוקח יותר זמן להבין שתי שפות ולדבר אותן מאשר שפה אחת. ואולם, ככל שהילד צעיר יותר, כך קצב ההתפתחות הלשונית מהיר יותר. יש דברים שאצל מבוגרים נמשכים זמן רב, כמו לימוד שפה זרה, ואצל ילדים נקלטים מהר יותר. כמו כן ככל שהיקף החשיפה לשפה ואיכות החשיפה גבוהים יותר, כך התהליך יהיה מהיר יותר. אחד מהתנאים שמשפיעים על קצב ההתפתחות הלשונית הוא השפה המדוברת בשכונה שהילד גדל בה. אם בשכונה מתגוררים רק דוברי רוסית, למשל, רוב שעות היום הילד מדבר רוסית, קצב הרכישה של העברית יהיה אטי מאשר אצל ילד שגדל בסביבה לשונית מעורבת

1 לנכדי הצבר אם עולה חדשה ואב צבר המדברים בשפות שונות. באיזו שפה עליי לדבר עם הילד כדי לא לבלבל אותו?

שני עקרונות חשובים עשויים לסייע בהתייחסות לילד הגדל במשפחה מעורבת לשונית:

עיקרון אחד הוא One Parent - One Language (הורה אחד - שפה אחת). אחת הדרכים הטבעיות והשכיחות ביותר לרכישת שתי שפות בו-זמנית מגיל הינקות היא להיוולד במשפחה מעורבת שבה להורים שפות אם שונות ולכל הורה תרבות משלו שהוא מביא לסביבה המשפחתית. הילד חי בבית ששתי תרבויות משתלבות בו ושם הוא מתחנך, ושתי השפות הקיימות בסביבתו הלשונית באות לידי ביטוי מלא ונלמדות ברמה של שפת אם. כל הורה מתקשר עם הילד בשפה שהוא חש בה "בבית" ובכך מצליח להעביר את מחשבותיו ואת תחושותיו באופן בלתי אמצעי וגם מקנה לילד שפה זו באופן שלם. שיטת חינוך ולימוד זו מכונה One Parent - One Language, כלומר הורה אחד - שפה אחת. הילד מבין היטב ובבירור משחר ילדותו שיש יותר משפה אחת ושאינשים שונים דוברים שפות שונות. כמו כן קיימות עדויות שלפיהן ילדים מסוגלים להבחין מגיל צעיר מאוד מי דובר איזו שפה ומתי והם מבינים שיש לפנות אל אנשים שונים בשפות שונות כדי לתקשר.

עיקרון אחר הוא One Situation (מצב אחד - שפה אחת). המשפחה מארגנת את החיים המשפחתיים

ושמתנסה בעברית גם מחוץ לשעות הגן או הכיתה.

לילדים הגדלים בסביבה דו-לשונית עלולות להיות תקופות של חוסר איזון בין השפות, למשל תקופה שבה שפת האם חזקה מהעברית ולהפך. זו תופעה רגילה ואין סיבה לדאגה. נוסף על כך, עצם קיומה של השפה, שימושיה השונים וקיומן של שתי שפות או יותר מסייעים לילד להכיר את העולם הסובב אותו, מחזדים הבנת תופעות וקליטתן וגורמים לילד לעסוק בשאלות קיומיות, מתוחכמות ופילוסופיות מגיל צעיר (למשל פנייה מכבדת למבוגר בגוף שני רבים, קטגוריה לשונית מקובלת שאינה קיימת בעברית, אך קיימת בשפות אחרות כמו צרפתית).

3 ילד הגדל בסביבה דו-לשונית נוטה לערבב בין שתי השפות שהוא שומע. האם זה בסדר? האם צריך לתקן אותו כשהוא מדבר כך?

כן, זו תופעה נורמטיבית. הילד ידע כמעט תמיד לומר מי דובר איזו שפה, ואם הוא עצמו מערב שפה בשפה. כמו כן הוא יוכל, בדרך כלל, להצביע על המצבים שערבב בהם את שתי השפות. יש טענה כי ילדים צעירים אשר לומדים שתי שפות בו-זמנית עוברים שלב של בלבול ומערבבים בין שתי השפות, וכדי לבסס אותה ניתנת הדוגמה הבאה: הילד מערבב בין השפות מכיוון שהוא אומר משפטים המורכבים משתי השפות גם יחד. למען האמת זאת לא הוכחה שהשפות התבלבלו בראשו של הילד. יש הוכחות

משכנעות ולפיהן השימוש בשתי שפות באותו המשפט בידי מבוגרים דו-לשוניים מלמד, למעשה, על שליטה וירטואוזית בשפה (Romaine, 1995). נוסף על כך, נכון גם לטעון כי ילדים קטנים הגדלים בסביבה דו-לשונית ומשתמשים במילים משתי שפות במשפט אחד לא רק מגדילים את כמות המשפטים שהם אומרים אלא גם אומרים משפטים ארוכים יותר לעומת הילד הממוצע הדובר שפה אחת בלבד. מכאן נובע כי יש להם גם יכולת להבדיל בבירור בין שפה אחת לאחרת.

מתי קורה, אם כך, שילדים דו-לשוניים משתמשים במילים משפות שונות באותו משפט? בדרך כלל כאשר הם מדברים עם אנשים שמבינים את שתי השפות ושלא ייעלבו כלל מהערבוב, והילדים יודעים זאת היטב. אם כך השימוש במילים משפות שונות באותו המשפט ומידתו נקבעים בהשפעת ההקשר החברתי של הילד. גם המבוגרים הדו-לשוניים משתמשים במילים משתי השפות באותו המשפט במצבים סוציו-לשוניים המתאימים לכך.

מומלץ מאוד להפוך למשחק את הערבוב שעשה הילד בין המילים העבריות במשפט לבין המילים בשפת אמו (ברגע המתאים לכך), הרי אפשר לצחוק קצת מהערבוב הרב-הלשוני ולשמוח בו. הדבר דומה לשיר ובו משחק מילים. אפשר להשתמש בדימויים הפוכים מעולם החי ולערבב, בכוונה, בין השפות. הילד קולט בדיחות וסיפורים משעשעים טוב יותר מכל דבר

מובן שלא נעים לאדם אם מדברים בנוכחותו בשפה שאינה מובנת לו. עם זאת, שפה אינה הדבר היחיד שקובע את טיב היחסים בין בני אדם. אם היחסים בין ההורים הם יחסי אמון, בנויים על הבנה הדדית ויציבים, המילים הלא מובנות לא יביאו למתח ולכעס בשיחות בין ההורים לילדים. כל אחד מן ההורים מייחס חשיבות גדולה לשיחה בשפת אמו עם הילד ויש להתחשב בכך. נוסף על כך יש לקבוע סדר קבוע כלשהו, לשוחח בהתאם לו ולתקשר על-פיו, זאת כדי לא לפגוע ברגשותיו של אחד מבני המשפחה. לדוגמה הורה המשוחח עם הילד בארבע עיניים יכול להשתמש בשפת אמו, ואילו כאשר שני ההורים ולפחות אחד הילדים נמצאים יש לשוחח בשפה המובנת לכל המשתתפים בשיחה.

5 מה קורה לילד שגדל עד גיל 4-5 בסביבה שאינה דוברת עברית (המורכבת, לדוגמה, מסבו ומסבתו) או הולך לנן דובר שפה כמו רוסית או אמהרית, ונחשף לסביבה דוברת עברית רק לאחר מכן? מהם הקשיים שיכולים להכביד עליו? כיצד ניתן לסייע לו להתגבר על הבעיות הנובעות מן ההבדלים האלה?

בכל גיל קשה להתחיל וללמוד שפה שנייה. אם להוסיף על כך את קשיי ההסתגלות לחיים החדשים - היום הראשון בנן חובה, היום הראשון בכיתה אל"ף ועוד - אפשר להבין כמה קשיים ניצבים בפני הילד בו-זמנית, ועד כמה הם משמעותיים. כל זה קורה לו מבלי שיידע את שפת המקום. אף

אחר. עם זאת, אסור לצחוק על הילד או ללעוג לו אם הוא טועה. אפשר, ואפילו כדאי, לצחוק איתו ולהפוך בכך את ההתבוננות במצב הלשוני המורכב (ואת הניתוח הלשוני שעשיתם כהורים) לבדיחה המובנת לילד היטב, ומותאמת לגילו. יש בכך כדי להרחיב את הסביבה הלשונית של הילד ולהעשירה.

לתופעה זו קוראים Code Switching (ערבוב) וגם Code Mixing (מיזוג). במקרה הראשון הילד מערבב בדיבורו משפט אחד בעברית ואחד בשפת האם או אומר מילה בשתי השפות יחד, למשל ברוסית: "אני רוצה борички" (וודי'קו = מים). במקרה האחר הילד ממזג חוקים דקדוקיים, שואל מורפמות (צורנים) שונות משפה אחת לאחרת כמו סיומות של רבים, לדוגמה באנגלית: "אנחנו שותינג הרבה" ("ing" form) או ברוסית: "באבושקות" ו-"דדושקים" (סבתות וסבים).

חשוב מאוד להשמיע לילד את המבנה הנכון של המילה או של המשפט ולהדגים זאת כדי לחזק את ההבחנה בין שתי השפות. ככל שהסביבה תתמיד לדבר בשפה תקינה, עשירה ומגוונת, כך תגדל שליטתו של הילד לא רק בשפה הראשונה אלא גם בשפה השנייה (סאניצקי ואבו-רביעה, 2010).

4 אם אחד ההורים דובר עברית ושפה נוספת, רוסית למשל, ואילו ההורה האחר דובר עברית בלבד, האם ייתכן שתהיה לכך השפעה שלילית על יחסי הילד עם הוריו? האם ילד דו-לשוני יתייחס פחות טוב להורה שאינו מבין רוסית?

ילדים שונים מגיבים למצבים החדשים שאינם מוכרים להם בדרכים שונות. יש ילדים שאינם חוששים - הם רוצים כל כך לומר משהו ולא ישימו לב איך צריך לומר זאת בדיוק בשפה החדשה. הם יוצרים קשר ומדברים בכל הדרכים המוכרות להם. ילדים אחרים זהירים מאוד ומתכוונים מראש במשך זמן רב, אוגרים אומץ וידע שלב אחר שלב, ולבסוף מתחילים גם לדבר. מומלץ לשלב בין הסביבה דוברת שפת האם, הבית לדוגמה, ובין הסביבה דוברת העברית, כמו חוגי ההעשרה או מסגרות נוספות, לפני שהילד מגיע לגן הילדים. כשהוא מגיע לגן אפשר להכין עבור הגננת מילון קטן ובו מילים יום-יומיות בשפתו מתורגמות לעברית. הגננת צריכה לעזור בכל דרך אפשרית - לתרגם, להדגים, לחזור על משפטים קבועים בסדר היום וכד' - העיקר לדאוג שהילד יבין ושיהיה מובן.

6 הילד שלי דיבר בבית רק רוסית (או אמהרית, ספרדית וכ"ו) עד שהלך לבית-הספר. אבל מאז הוא מסרב לענות לי כאשר אני פונה אליו בשפה זאת וכועס אם אני מתעקשת שיענה לי בה. כיצד עליי לפעול? מה מומלץ לעשות? האם להכריח אותו לדבר בשפתי?

קל מאוד לתת תשובות כמו "אל תכעסו, אל תכריחו את הילד לעשות דבר, אל תתווכחו אתו ואל תפגינו רגשות שליילים, בייחוד בסביבתו". קל לומר, אך קשה מאוד לעשות. ואף על פי שקשה לעשות עליכם לזכור שכוח לא יביא לשינוי או לשיפור. אפשר להשיג את המטרה החינוכית

על פי כן, הוא דובר שפה אחת טוב למדי (שפת אמו), הוא התרגל להשיג בה את מה שהוא רוצה ולהסביר את עצמו באמצעותה בסביבה שהורגל אליה. מה יש לעשות עם הופעת הקשיים? כיצד לתמוך בילד? האם לשלוח אותו לגן דובר עברית?

אם הילד מגיע לסביבה דוברת עברית, בישראל, אין דרך לגונן עליו מפניה. גם במקרה הזה, כמו במקרים רבים אחרים הנוגעים לילדים ולחינוכם, הכול תלוי בילד ובמצב שהוא נתון בו. אם יש בסביבה גן ילדים דו-לשוני ובו עובדות גננות דו-לשוניות (לכל הפחות), הדבר יכול לשמש הכנה טובה לקראת כיתה א'ל"ף. יש להתייחס בתשומת לב רבה למה שאומרים לכם, כהורים, על הילד שלכם, במיוחד לדברים הנאמרים בתחילת דרכובן הילדים, ולעקוב אחר הצלחותיו ואחר קשייו בלימוד השפה. אם הדבר מתאפשר, כדאי להשתדל לבלות כמה שיותר זמן בחברת הילד בגן הילדים שלו במהלך החודשים הראשונים. כדאי להסביר לו מה מתרחש סביבו בגן ולתרגם עבורו לשפה ולתרבות המוכרות לו את המילים שאינן מבין, את הבקשות ואת הפעולות שהוא צריך לעשות. מועיל מאוד להשתמש בטלוויזיה ככלי חינוכי, ובייחוד בתכניות לימודיות אשר יסייעו לכם להתאים לילד את הסביבה החדשה ויתרמו להתפתחותו הקוגניטיבית (דרך ההבנה והתרגום). מדובר בתכניות מקור לילדים ששפתן עברית ובתכניות מדוברות לעברית, ללא כתוביות. החשוב מכול - היו סבלניים ביותר ביחס לילדיכם. היזכרו כמה קשה היה לכם כשהתחלתם ללמוד, ושכל התחלה קשה.

בנוכחותו של אדם שאינו מבין עברית כלל, אפשר לבקש מהם לחזור על דבריהם ולנסח אותם בשפתו. יש לסייע להם כאשר הם מנסים לדבר בשפה הזרה להם. גם אם כל הנוכחים מבינים עברית, אפשר לבקש מהילדים לדבר בשפת האם. יש להבהיר שאתם, ההורים, רוצים לדבר בבית בשפת האם כי היא נוחה לכם וטבעית עבורכם. יש להוסיף ולהסביר לילדים כי קל לכם יותר להבין אותם ולהגיב על דבריהם ועל שאלותיהם אם הם פונים אליכם בשפה המובנת לכם היטב. חשוב מאוד להסביר לילדים מה היחס שלכם לשפת האם ולעברית. הסבירו להם מדוע חשוב לכם לדבר בשפת האם שלכם, ומדוע חשוב לכם שהם יבינו אתכם, ידעו לדבר בשפתם וישמרו עליה בזיכרונם.

8 מה חשוב יותר - שימור שפת האם או הקשר עם הילד?

האם סירובו של ילד לתקשר בשפת האם קשור לפערים בין ההורה ובין ואם אכן כך, כיצד אפשר לגשר עליהם? האם הילד מסרב לדבר אתנו, ואין זה משנה באיזו שפה? האם הילד מוכן לדבר אתנו אך ורק בעברית? האם אנחנו, כהורים, יכולים להרשות לעצמנו לכעוס עליו בשל כך? כיצד נתגבר על התחושות השליליות שאנו חשים כלפי ילדינו? האם יש לנו תחושות דומות כלפי עצמנו? אנחנו מרשים לעצמנו לבחור בשפת האם כשפה המועדפת עלינו - למה? האם קל לנו יותר לדבר בה או אולי קל ופשוט באותה המידה לשוחח בעברית?

שהצבתם לעצמכם רק דרך אהבה ללא תנאי, חיבה וסבלנות שלא נגמרת. החשוב מכל הוא להחליט מהי המטרה הרצויה. האם אנו רוצים שהילד ידבר גם עברית וגם את שפת האם? אם התשובה חיובית, כדאי להתאים את עצמנו לקצב שלו ולאפשרויות העומדות בפניו. איננו יודעים מה בדיוק קורה לו - ייתכן שיש לו קשיים בלימוד העברית והוא רוצה, לעת עתה, לחזק את ידיעותיו ולתרגל את השפה החדשה כשהוא משוחח אתנו. ייתכן שקשה לו לעבור משפה אחת לאחרת. ייתכן שהוא מתבייש לדבר בשפת האם. כדאי לנסות ולברר מה הסיבה לשינוי בהתנהגותו ובהתאם לכך להחליט מה לעשות כדי לשפר את המצב. גם אם החלטתם, כהורים, לשמר את שפת האם בבית - אל תתעקשו ותנו לילד הזדמנות לדבר בכל שפה שיבחר בה מכלל השפות הידועות לו. אל תקטעו את הדיאלוג כדי להמשיך אותו מחדש בשפת האם עד שהילד יהיה מוכן לכך. אפשר להחליט לשמר את שפת האם בבית ועם זאת לאפשר לילד לענות בשפה הנוחה לו באותו רגע ובזמן להמשיך לפנות אליו בשפה הנוחה לכם (כלומר בשפת האם שלכם). כך הוא ירגיש שדו-לשוניות היא נכס ולא נטל.

7 אנחנו, ההורים, מדברים בינינו בבית בשפת האם, ואילו ילדינו מדברים עברית בלבד. האם צריך להתערב במצב הקיים ולשנות אותו?

לא מומלץ להתערב בשיחה בין הילדים, ובוודאי לא כל עוד הם אינם פונים אליכם ומבקשים זאת. אם הם מדברים עברית

המציאו עיסוקים משותפים ומהנים - קראו ספרים, צפו בסרטים מצוירים ובסרטים אחרים לילדים ועשו יחד דברים שגורמים לכם הנאה ומאפשרים לכם לבלות עם ילדיכם בשפתכם, למדו יחד שירים ופזמונים ושירו אותם, קחו אותם לתאטרון המציג בשפתכם, נסו למצוא חוגים שבהם המדריכים יודעים היטב את שפתכם וכן הלאה.

10 כיצד אפשר להתגבר על התנגדות הילד לדבר בשפת האם?

אם החלטתם לשמר את שפת האם אצל ילדיכם היו עקביים ואל תתלבטו כל פעם מחדש, אל תיכנסו לוויכוחים ואל תוותרו על הגישה החינוכית שלכם. היו עקשניים, נחושים ואסרטיביים, אך הישמרו לא להפוך לאגרסיביים. אל תכריחו אותם, אל תטיפו להם ואל תגערו בהם מחד ואל תרימו ידיים מאידך. אל תתעייפו מלחזור ולהדגיש את חשיבות השמירה על השפה עבורכם, ועשו זאת בשפתכם, באופן וברמה המתאימים לילדכם. הביאו בחשבון כי אתם מזמנים עימותים והתנגדויות וחשוב שתשמרו על קור רוח ועל אמונה בצדקת עמדתכם. דברו בשפת האם, שדרו לילדים כי היא חשובה לכם וכי יש לה מקום בביתכם ובמשפחתכם. אם השפה והתרבות חשובות לכם עליכם ליצור בבית את העולם התרבותי המתאים לכם, את "חלקת אלוהים הקטנה" שלכם אשר תדברו בה בשפה שאתם מרגישים בה "בבית" ואשר תהלום את סביבת החיים המתאימה לכם בארץ החדשה שהגעתם

מה חשוב לנו יותר - לדבר בשפת האם עם ילדינו או לדבר אתם, בלי לחשוב על נושא השפה, ולו כדי לשמור על יחסים טובים ולא לאבד את הדיאלוג שלנו אתם? כל השאלות האלה נובעות מן השאלה הראשונה.

כדי להשיב על השאלה שהתחלנו ממנה עליכם להבהיר לעצמכם מהי עמדתכם בנושא. עליכם להבין מה יחסכם כלפי ילדיכם וכיצד ברצונכם לחנך אותם, ולקוות כי התשובות לשאלות אלה יאפשרו לכם להבין איך לנהוג אם הם לא רוצים לשוחח אתכם בשפת האם. אנחנו בטוחים כי מערכת היחסים עם הילד היא-היא החשובה מכול.

9 כיצד אפשר לעודד ילד שלא ממש רוצה לדבר בשפת האם מבלי להכריח אותו לעשות זאת?

יש דרכים רבות לעידוד הילד אשר יכולות לגרום לו לדבר בשפת האם. אפשר לתת לו דוגמה אישית - אם ההורה אוהב לדבר בשפת האם ועושה זאת באופן חופשי, מבלי להגביל את עצמו, הדבר משפיע לטובה על הילד. אל תתביישו מפני הילדים שלכם, תיהנו אתם בשפתכם. ספרו להם בדיחות, סיפורים נחמדים ומשעשעים, צחקו אתם, בכו אתם והסבירו את עצמכם בשפת אמכם. אל תתביישו להפגין את רגשותיכם, הרי אתם גם מרגישים בה וחולמים בה. נסו ליצור כמה שיותר מצבים שבהם הילד שלכם רואה כיצד אתם משוחחים בשפת אמכם כדי שיתרגל לכך ולא ירגיש כי הוא זר בחייכם.

מאפשר שילוב בין השפות והתרבויות ומשדר קבלה של השפה הנוספת ושל התרבות השונה.

אם כל אחד מההורים שולט בשתי השפות באותה מידה ויכול לקרוא בשתיהן, התשובה לשאלה "מי יקריא הערב סיפור" תלויה בהרגלים המשפחתיים.

12 אם לילד יש קשיים בתהליך הלמידה, כגון עיכוב בהתפתחות הלשונית ו/או הקוגניטיבית, האם כדאי שימשיך ללמוד את שתי השפות או עדיף להתמקד בלימוד השפה הנחוצה לו כדי שיתקדם בבית-הספר?

אם יש חשש שלילד יש קושי התפתחותי, מומלץ לפנות לאבחון התפתחותי.

בתחום השפתי, כדאי לפנות לקלינאי תקשורת כדי לזהות אם מדובר בקושי התפתחותי או בלקות שפה שאינם קשורים להגירה ולדו-לשוניות, ושחשוב לטפל בהם או אולי מדובר באיחור שפתי שיחלוף. חיוני שהאבחון ייעשה בשתי השפות. לא צריך לנטוש מיד את שפת הבית, אלא לחשוב, בליווי של אנשי מקצוע מיומנים בנושא, איך מתמודדים עם המצב בצורה נכונה.

אליה. חשוב לעשות זאת בעדינות ובזהירות, ומבלי לשלול את העברית שהילד מגיע עמה מבית הספר, מהשכונה או מהחברים. עמדות שליליות כלפי העברית עלולות ליצור אצל הילד דיסוננס (ניגוד חריף) וקונפליקט שלא קל לשאת בגיל צעיר. כשהילד חוזר הביתה ורוצה לשתף אתכם בחוויותיו והוא עושה זאת בעברית, הקשיבו לו מבלי לקטוע אותו ולאחר מכן תוכלו לבקש ממנו שיחזור על דבריו גם בשפת המוצא כדי שיהיה לכם קל יותר להבין אותו באמת. במקרה כזה נוצרת הזדמנות לנסח במשותף את החוויות הבית-ספריות של הילד בשפת האם.

11 האם רצוי שאחד ההורים יקריא לילד ספרים בשתי השפות המדוברות בבית או עדיף שכל הורה יקריא רק באחת מן השפות?

רצוי שהדברים יזרמו באופן טבעי ושהאווירה בבית תאפשר קבלה של השפה השנייה. אם אתם משתמשים בעיקרון הורה אחד - שפה אחת יש להניח שלכל הורה יש אוסף של ספרי ילדים, עולם אסוציאטיבי וציטוטים שהיה רוצה להנחיל בשפתו לילד. כדי שתפתח דו-לשוניות בריאה עדיף שההורה האחר יקריא במקביל את אותם הספרים בשפתו שלו, השנייה, ורצוי לפתח דיון עם הילד על הדמיון בין שני עולמות התרבות ועל השוני ביניהם.

אם בבית מוצגת שפה אחת ואילו השנייה נרכשת מהסביבה, מומלץ שתהייה ספריה בשתי השפות כדי לעזור לילד ברכישת השפה השנייה שאינה שפת האם. הדבר

מקורות

Abu-Rabia, S., & Sanitsky, K. (2010). Advantages of bilingual over monolingual in learning a third language. *Bilingual Research Journal*, 33(173-199).

Ben-Zeev, S. (1977). Mechanisms by which childhood bilingualism affects understanding of language and cognition structures. in P.A.Hornby (Ed.), *Bilingualism: psychological, social and educational implications*. New York: Academic Press.

Berry, J. W. (2001). A psychology of Immigration. *Journal of Social Issues*, 57(3), 615-631.

Bialystok, (1987). Words as Things: Development of Word Concept by Bilingual Children. *Studies in Second Language Acquisition*, 9(133-140).

Bloom, E. (2010). Effects of input on the early grammatical development of bilingual children. *International Journal of Bilingualism*, 4(1-25).

Cummins, J.(1976). The influence of bilingualism on cognitive growth: A synthesis of research findings and explanatory hypotheses. *Working Papers on Bilingualism*, 9 (1-43).

Diaz, R.M. (1983). Thought and two languages: The impact of bilingualism on cognitive development. *Review of Research in Education*, 10, 23-54.

Grosjean, F.(1982). *Life with two Languages*. Harvard University Press.

Hakuta, K. (1989). *Bilingualism and Intelligence Testing: An Annotated Bibliography*. UCSC (University of California of Santa Cruz).

Quiroz, B.G. & Snow, C. (2010). Vocabulary skills of Spanish-English bilinguals: impact of mother-child language interactions and home language and literacy support. *International Journal of Bilingualism* 1 (379-399).

Romaine, S. (1995). *Bilingualism*. Wiley-Blackwell, 2-nd ed.

Tove Skutnabb-Kangas. (1988). Multilingualism and the Education of Minority Children. in Skutnabb-Kangas, Tove & Cummins, Jim (Eds.) *Minority education: from shame to struggle*, Clevedon, Avon: Multilingual Matters, 9 44.

Weinreich, U. (1974). *Languages in Contact*. Mouton De Gruyter, 9th ed.

קריאה מומלצת

Hakuta, K. (1986). *Mirror of Language. The Debate on Bilingualism*. Basic Books Pub.

Hoffman, E. (1989). *Lost in Translation. A Life in a New Language*. Penguin Books Pub.

Vygotsky, L.S. (1962). *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Press.

Hakuta, K., Ferdman, B.M. & Diaz, R.M. (1987). Bilingualism and Cognitive Development: Three Perspectives. in S.Rosenberg (Ed.), *Advances in Applied Psycholinguistics*, Vol.2, 284-319.

Ianco-Worall, A. (1972). Bilingualism and cognitive development. *Child Development*, 43, 1390-1400.

Lambert, W.E. & Tucker, G.R. (1972). *Bilingual Education of Children: The St. Lambert Experiment*. Rowley, MA: Newbury House.

Nieto, S. (1992). *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*. New York: Allyn & Bacon Publishers

Nitsch, C. (2009). The age of Second Language acquisition determines the variability in activation elicited by narration in three languages in Broca's & Wernicke's area in *Neuropsychologia* 47 (625-633).

Peal, E. & Lambert, W.E. (1962). The Relation of Bilingualism to Intelligence. *Psychological Monographs*, 76 (27), No.546.

Putney, A. & Wink, J. (2002). *A Vision of Vygotsky*. Boston, MA: Allyn & Bacon.

in Applied Psycholinguistics, Vol.2, 284-319.

Ianco-Worall, A. (1972). Bilingualism and cognitive development. Child Development, 43, 1390-1400.

Lambert, W.E. & Tucker, G.R. (1972). Bilingual Education of Children: The St. Lambert Experiment. Rowley, MA: Newbury House.

Nieto, S. (1992). Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education. New York: Allyn & Bacon Publishers

Nitsch, C. (2009). The age of Second Language acquisition determines the variability in activation elicited by narration in three languages in Broca's & Wernicke's area in Neuropsychologia 47 (625-633).

Peal, E. & Lambert, W.E. (1962). The Relation of Bilingualism to Intelligence. Psychological Monographs, 76 (27), No.546.

Putney, A. & Wink, J.(2002). A Vision of Vygotsky. Boston, MA: Allyn & Bacon.

Romaine, S. (1995). Bilingualism. Wiley-Blackwell, 2-nd ed.

Tove Skutnabb-Kangas. (1988). Multilingualism and the Education of Minority Children. in Skutnabb-Kangas, Tove & Cummins, Jim (Eds.) Minority education: from shame to struggle, Clevedon, Avon: Multilingual Matters, 9-44.

Weinreich, U. (1974). Languages in Contact. Mouton De Gruyter, 9th ed.

Рекомендуемая литература:

Выготский Л.С. Мышление и Речь. Изд. 5, М.:Лабиринт, 1999. – 352 стр.

Vygotsky, L.S. (1962). Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press.

Хоффман Э. Искусство потерь, или Опыт жизни в новом языке. Перевод с английского: Александра Борисенко. Опубликовано в журнале: «Иностранная литература» 2003, №1.

Hoffman, E. (1989). Lost in Translation. A Life in a New Language. Penguin Books Pub.

Hakuta, K. (1986). Mirror of Language. The Debate on Bilingualism. Basic Books Pub.

8

Библиография

Abu-Rabia, S., & Sanitsky, K. (2010). Advantages of bilingual over monolingual in learning a third language. *Bilingual Research Journal*, 33 (173-199).

Ben-Zeev, S. (1977). Mechanisms by which childhood bilingualism affects understanding of language and cognition structures. in P.A.Hornby (Ed.), *Bilingualism: psychological, social and educational implications*. New York: Academic Press.

Berry, J. W. (2001). A psychology of Immigration. *Journal of Social Issues*, 57(3), 615-631.

Bialystok, (1987). Words as Things: Development of Word Concept by Bilingual Children. *Studies in Second Language Acquisition*, 9(133-140).

Cummins, J.(1976). The influence of bilingualism on cognitive growth: A synthesis of research findings and explanatory hypotheses. *Working Papers on Bilingualism*, 9 (1-43).

Diaz, R.M. (1983). Thought and two languages: The impact of bilingualism on cognitive development. *Review of Research in Education*, 10, 23-54.

Grosjean, F. (1982). *Life with two Languages*. Harvard University Press.

Hakuta, K. (1989). *Bilingualism and Intelligence Testing: An Annotated Bibliography*. UCSC (University of California of Santa Cruz).

Hakuta, K., Ferdman, B.M. & Diaz, R.M. (1987). *Bilingualism and Cognitive Development: Three Perspectives*. in S.Rosenberg (Ed.), *Advances*

оказать поддержку ребенку в процессе овладения им второго языка и демонстрирует отсутствие антагонизма родителей по отношению к окружающей среде.

И если каждый из родителей владеет обоими языками и умеет читать на обоих языках, то ответ на вопрос «кто будет читать сегодня вечером книжку» зависит только от правил, принятых в вашей семье, или от того, чья очередь наступила.

12. Если ребенок испытывает трудности в процессе обучения, если у него возникают разного рода проблемы в плане языкового или когнитивного развития, нужно ли развивать оба языка или ограничиться одним, наиболее важным для учебы в школе?

Вопрос скорее риторический. А как вообще возможно оградить ребенка от процесса приобретения одного языка или другого?

41

Если дома говорят на иврите, и в какой-то момент встает вопрос надо или не надо ребенку дополнительный иностранный язык английский или русский, то ответ будет очень индивидуален. Вы знаете своего ребенка лучше всех и понимаете, что он может осилить, а что ему трудно и может оказаться лишней нагрузкой.

В случае, когда есть признаки того, что ребенок отстает в развитии, следует как можно скорее обратиться за консультацией к специалистам по развитию ребенка.

В области языка рекомендуется обратиться к специалисту по развитию речи (תלמידת רישית), чтобы понять идет ли речь об отставании в общем развитии или исключительно о дефектах речи, существующих у ребенка с рождения вне связи с проблемами иммиграции и двуязычия. Может оказаться, что ребенок просто запаздывает и не справляется с большим количеством информации и это пройдет.

В любом случае надо обратиться за советом к специалистам, обозначить проблему и найти наиболее оптимальный путь ее решения.

Уважаемые родители, удачи вам в очень непростом и нескончаемом процессе воспитания детей!

Часть 2

Распространенные вопросы, возникающие у родителей в двуязычных семьях

своих детей, так чтобы они были к этому причастны и не чувствовали себя чужими на вашем празднике.

Придумывайте общие занятия и развлечения для себя и детей. Читайте с ними, смотрите вместе мультфильмы и видеофильмы, которые доставляют вам удовольствие и дают возможность совместного времяпровождения по-русски. Разучивайте с ними стихи и распевайте песни по-русски. Ходите с ними в театр и на представления на русском языке. Попробуйте найти подходящие кружки, которые ведут преподаватели с хорошим русским языком.

10. Как можно преодолеть сопротивление детей, когда они не хотят говорить по-русски?

Постарайтесь сделать так, чтобы им было интересно. Будьте настойчивы, но не агрессивны. Не ругайтесь и не заставляйте. Не уставайте объяснять, почему вам это важно. Все это делайте по-русски, на понятном и доступном для детей уровне. Продолжайте говорить по-русски, несмотря на то, что вам отвечают на иврите. Создавайте ваш общий с детьми мир русского языка и культуры, который соответствовал бы новым реалиям и условиям вашей жизни в Израиле.

11. Как вы считаете, можно ли, чтобы один из родителей читал книги на двух языках, или надо следить, чтобы один из родителей читал на одном языке, а другой на другом?

Желательно, чтобы все было естественно. Все зависит от формы общения, которую вы создали дома. Если вы пользуетесь системой «один родитель – один язык», то скорее всего у каждого из родителей есть свой набор детских книжек, свой литературный багаж, ассоциативный мир и цитатный фонд, который он хотел бы передать своему ребенку. Для полноценного двуязычия, желательно чтобы другой родитель параллельно читал бы те же книжки на другом языке, обсуждая с ребенком сходства и различия двух культурных миров.

Если же дома представлен один язык, а другой язык приобретается вне дома из окружающей среды, то рекомендуется подбирать книжки на двух языках, чтобы помочь ребенку в усвоении второго не домашнего языка. Это позволяет создать связи между двумя языками и культурами,

Если же все присутствующие понимают иврит, то можно попросить детей говорить по-русски, объяснив это своим желанием говорить по-русски дома, поскольку вам это легче и естественней. Вам так легче их понять и отреагировать положительно на их просьбы. Очень важно пояснить детям собственное отношение к русскому и ивриту, почему для вас важно говорить по-русски, и почему вам важно, чтобы они понимали, умели говорить и вообще сохранили этот язык.

8. Что нам важнее - русский язык или сохранение контакта с ребенком?

Относится ли отказ разговаривать по-русски к проступкам, и как это можно пресечь?

Отказывается ли ребенок вообще с вами разговаривать? Или он готов с вами общаться, но только на иврите? Можем ли мы позволить себе сердиться на него за это? Как нам преодолеть в себе негативные чувства, испытываемые к своим детям?

Задаем ли мы себе аналогичный вопрос относительно самих себя? Мы же позволяем себе выбрать русский. Почему? Нам просто легче разговаривать по-русски, или беседа на иврите нам также дается без усилий? Что нам важнее: говорить со своими детьми по-русски или просто говорить с ними, неважно на каком языке, чтобы сохранить отношения, чтобы не терять с ними диалога?

Вот сколько вопросов порождает всего один вопрос. Чтобы ответить на него, необходимо прояснить для себя собственную позицию по отношению к детям и свой подход к их воспитанию. Хочется надеяться, что, ответы на все эти вопросы, помогут вам понять, как себя вести и что делать. Мы уверены, что контакт с ребенком важнее всего.

9. Как можно поощрять детей разговаривать по-русски, не заставляя их, если они этого не хотят?

Существует много способов. В первую очередь, личным примером. Старайтесь развлекаться с ними по-русски. Рассказывайте им анекдоты, веселые истории, смейтесь, плачьте, объясняйте. Создавайте как можно больше ситуаций, при которых вы общаетесь по-русски в присутствии

Часть 2

Распространенные вопросы, возникающие у родителей в двуязычных семьях

совмещать домашнее общение по-русски с пребыванием в ивритской среде (например, в кружке) еще до поступления в детский сад.

- 6.** Мой ребенок до школы разговаривал дома по-русски. После того, как он пошел в школу, он отказывается отвечать мне по-русски и сердится, когда я на этом настаиваю. Как поступать? Что вы рекомендуете делать? Нужно ли его заставлять говорить по-русски?

Очень легко давать советы, особенно такие как: не сердитесь, не заставляйте, не спорьте, и, вообще, избегайте любых отрицательных эмоций, особенно по отношению к своим детям. Легко сказать, и очень трудно сдерживаться. Дорогие родители, запомните, что силой вы не сможете добиться ничего. Цель достигается только безусловной любовью, лаской и безграничным терпением. Главное решить для себя, чего мы хотим. Хотим, чтобы ребенок говорил и на иврите, и по-русски? Тогда надо следовать его темпу и возможностям. Мы не знаем, что с ним творится. Может быть, у него трудности с ивритом, и он хочет утвердиться и потренироваться, разговаривая с нами. Может быть, ему трудно переключаться с языка на язык. Может быть, он начал стесняться русского языка. Желательно выяснить причину, и тогда попытаться найти решение.

В любом случае, если вашей целью является сохранение русского языка, то, не настаивая ни на чем и предоставляя ребенку возможность говорить на любом из известных ему языков, не прерывайте диалога и обращайтесь к ребенку по-русски.

- 7.** Мы, взрослые, говорим между собой дома по-русски, а дети разговаривают между собой на иврите. Что делать, надо ли вмешиваться?

В разговор между детьми вмешиваться не надо. Как, впрочем, и в саму ситуацию вмешиваться не стоит, пока дети не обращаются к вам. Если они делают это в присутствии человека, который не понимает иврита, то можно попросить их сказать все то же самое по-русски, не отказывая им, конечно же, в помощи с формулировкой по-русски.

у него могут возникнуть? Как помочь ребенку преодолеть возникающие проблемы?

Начинать изучение второго языка трудно в любом возрасте. Если к этому добавить начало новой жизни: первый день в детском саду в старшей подготовительной группе, первый раз - в первый класс, то можно себе представить, с какими и сколькими трудностями должен справиться ребенок одновременно, да еще и без знания языка. При этом, он уже вполне свободно владеет своим первым языком и привык на нем всего добиваться и изъясняться в привычной для него среде.

Что же действительно делать в таких случаях? Как оказать поддержку? Посылать или не посылать в ивритоязычный сад?

В таком возрасте, если ребенок живет в Израиле, нет уже никакой возможности оградить его от ивритоязычной среды. И как всегда с детьми, так и в данном случае, все зависит от ребенка и обстоятельств. Если существует двуязычный детский сад или тот, в котором работают двуязычные воспитательницы, это может послужить хорошим трамплином перед поступлением ребенка в школу. Нужно очень внимательно относиться к тому, что говорят о ребенке, особенно в первое время в детском саду и следить за его успехами и трудностями в иврите. Если есть возможность, необходимо постараться на первых порах проводить как можно больше времени вместе с ним в детском саду. Объяснять, переводить непонятные слова, просьбы и действия в привычный для него культурный и языковой пласт. Очень полезно использовать телевидение, особенно учебное, транслирующее детские передачи, подходящие вашему ребенку с точки зрения его когнитивного развития. Передачи должны быть либо оригинальными ивритскими, либо дублированными на иврит, а не с титрами. Ну и главное, следует проявить очень много терпения. Вспомните, как трудно было вам и как вообще нелегко любое начинание. Разные дети реагируют на новые ситуации по-разному. Есть «бесстрашные», которые так хотят сказать что-то, что не обращают внимания на то, как это сказать на новом языке. Они говорят всеми известными им способами. А есть очень осторожные, которые долго готовятся мысленно и постепенно накапливают знания и мужество, прежде чем открывают рот. Хорошо бы

Часть 2

Распространенные вопросы, возникающие у родителей в двуязычных семьях

суффиксы или окончания, либо применяются правила, заимствованные из иной грамматики, например несвойственный порядок слов, то явление называется «смешением кодов» “code mixing”. Например, «мама, папа, смотрите, какие смешные бабушкот и дедушким», или «имушка, бабушка, лама ло хатульчик».

Очень важно обратить внимание ребенка на путаницу. Рекомендуется грамматически правильно произнести слово, сформулировать предложение и идею, чтобы укрепить разницу между языками и подчеркнуть правила языка. Чем более нормативна, богата и разнообразна речь, тем лучше усваиваются и совершенствуются используемые языки. (Саницкий и Абу-Равиа, 2007, 2010)

- 4.** Если в семье один говорит и на иврите и по-русски, а второй только на иврите, может ли двуязычие ребенка отрицательно повлиять на его отношения с родителями, ведь один из них не понимает по-русски?

Естественно, неприятно, когда в твоём присутствии говорят на непонятном языке. Но, не это, конечно же, определяет характер отношений между людьми. Если отношения между родителями доверительные, основаны на взаимопонимании, тогда непонятные слова при общении с общими детьми, не вызовут напряженности и раздражения. Если отношения между родителями напряженные и не существует взаимопонимания и доверия, тогда вполне возможно, что чужие интонации и непонятные слова при общении с детьми, не благоприятствуют улучшению ситуации. Из вежливости и из уважения к присутствующим при общении с детьми следует пользоваться понятным и доступным языком для всех. При этом следует считаться с тем, что для каждого из родителей очень важно говорить с ребенком на родном языке. Рекомендуется выработать определенный порядок общения, при котором ничьи чувства не будут страдать. Например, общаясь с ребенком один на один, родители могут пользоваться родным языком, а разговор вдвоем – вести на понятном всем языке.

- 5.** Что происходит с ребенком, который ходит в русскоязычный сад или растёт с бабушкой и дедушкой до 4 – 5 лет и только после этого попадает в ивритоязычную среду? Какие трудности

Ребенок почти всегда безошибочно может сказать, на каком языке кто говорит.

Считается, что маленькие дети, которые обучаются двум языкам, проходят через этап путаницы и смешения этих языков. При этом в качестве доказательства того, что ребенок не отличает один язык от другого, приводят пример использования слов из обоих языков в одном предложении. На самом деле, это не является показателем того, что они запутались. Существуют убедительные доказательства того, что использование двух языков в одной фразе взрослыми билингвами является признаком языкового мастерства (Romaine, 1995). Но тут возникает вопрос: при каких обстоятельствах дети используют слова из двух языков в одной фразе? Как правило, они делают это только при общении с теми людьми, которые, как знают дети, понимают оба языка. Другими словами, использование нескольких языков в одной фразе и мера такового использования, определяются социальным контекстом, в котором находятся дети. Точно так же и взрослые билингвы используют слова из двух языков в одной фразе только в тех социолингвистических обстоятельствах, в которых это уместно.

35

Если можно превратить в игру то, как ребенок вставляет ивритские или русские слова в ткань своей речи, чтобы вместе посмеяться и повеселиться над словесным каламбуром, то рекомендуется воспользоваться моментом. Что-то типа стишка Чуковского «Путаница», создавшего картину перевернутого мира животных, смешавших все языки. В игре лучше всего запоминаются и усваиваются абсурдные веселые ситуации. Только, пожалуйста, никогда не смейтесь над своим ребенком и его ошибками. Можно и нужно смеяться вместе с ним, превратив его и свои собственные лингвистические наблюдения в шутку, доступную детскому уровню понимания.

Взаимовлияние языков называется интерференцией. Интерференция может быть «сменой кодов» *“code switching”* - переходом из одного языкового кода в другой в случаях, когда отдельные слова, понятия, а иногда и целые предложения на иврите, перемежаются с иным языком, например с русским: «Аба, хочу пить», «Мама, тни ли лишот, пожалуйста». Если же заменяются отдельные морфемы, например

Часть 2

Распространенные вопросы, возникающие у родителей в двуязычных семьях

Если дети растут в ситуации соблюдения принципа “один язык – одно лицо” (“one parent – one language”), то есть, когда каждый из родителей говорит только на своем языке, или же дома говорят на одном языке, а в школе на другом (one situation-one language), у них формируется представление о связи языка со сферой применения. Например, “мамины слова” и “папины слова” (дети моих знакомых сидели утром в субботу на кухне и решали, что они будут пить «кофе» или «кафе», как мама или как папа). Иногда два слова из разных языков употребляются совместно (как бы с переводом) или выбирается устойчивый набор слов из двух языков. Чем больше внимания уделяют родители развитию каждого из языков, тем меньше они смешиваются, но какой-то элемент интерференции (смешения, взаимовлияния, заимствований) все же неизбежен.

34

- 2.** Правда ли, что ребенок, воспитывающийся в двуязычном окружении, начинает разговаривать позже? Должно ли такое запаздывание настораживать и вызывать тревогу у родителей? Как следует на это реагировать?

Да, ребенок из двуязычного окружения может начать говорить позже, но, как правило, речь идет о нескольких месяцах. Конечно, чтобы начать понимать и тем более говорить на двух языках, требуется больше времени, чем на одном языке. Но, во-первых, чем младше ребенок, тем быстрее он развивается. То, что занимает во взрослом возрасте годы, у детей занимает месяцы, и лучший пример тому – второй язык. А во-вторых, сам факт существования языка, его функции, присутствие больше чем одного языка – все это способствует процессу познания, в результате которого уже в детском возрасте осознаются такие сложные понятия как: разные диалекты и регистры, связанные с разными социальными ролями; восприятие языка как знаковой системы, что впоследствии облегчает изучение других знаковых систем, таких, например, как музыка или математика; ребенок задумывается над вопросом возникновения языка и многое другое.

- 3.** У ребенка, который растет в двуязычной среде, существует тенденция смешивать языки. Нормально ли это, и следует ли его поправлять?

7 Распространенные вопросы, возникающие у родителей в двуязычных семьях

Когда в доме эмигрантов или репатриантов растет ребенок, то появляется выбор, на каком языке с ним разговаривать (по-русски или на иврите) и всегда возникает очень много вопросов:

1. Моя дочь вышла замуж за израильянина, который не знает русского языка. Получается, что у мамы родной язык русский, а у папы – иврит. На каком же языке мне говорить с ребенком? Ведь, если его мать и я будем разговаривать с ребенком по-русски, а отец - на иврите, это может его запутать.

Ситуация, возникающая в семьях, в которых один из родителей владеет дополнительным языком – одна из самых естественных для приобретения двух языков одновременно в раннем детстве. Родители являются носителями двух языков и представителями двух культур. Ребенок воспитывается и живет в доме, в котором эти два разных мира сосуществуют таким образом, что оба языка представлены в полном объеме, - у ребенка два родных языка. Такая ситуация называется “one parent – one language”, буквально “один родитель – один язык”. У ребенка вырабатывается четкое понимание, что существует больше, чем один язык, что разные люди разговаривают на разных языках и что с разными людьми следует разговаривать по-разному на доступных им языках.

Пример 2

В ситуации иммиграции дети обычно привыкают к новой среде быстрее, чем родители. По крайней мере, так это выглядит. Во многих случаях такие дети вынуждены очень рано взрослеть. Они читают те письма на иврите, которые родителям трудно прочесть и понять, сопровождают родителей в различные государственные инстанции, даже зачастую переводят то, что учительница говорит о них самих на родительском собрании. Они вынуждены брать на себя роль переводчиков и посредников, для которой, в сущности, они еще слишком малы. В таких случаях авторитет и статус родителей очень сильно падает в глазах детей. Все, что родители пытаются предложить, включая освоение русского языка, воспринимается как скучное, устарелое и ненужное, и родители быстро «сдаются», отступают, забывая о том, как, в сущности, им важно, чтобы дети владели русским языком.

32

Анализ

Здесь, как и в предыдущем примере, мы видим, что проблемы, возникающие в связи с родным языком родителей, связаны с проблемами воспитания ребенка в семье вообще в условиях иммиграции. Если родители поймут, в чем состоит проблематичность использования ребенка как переводчика или в чем заключается опасность авторитарного воспитания (пример 1), им будет легче изменить свое поведение. Лучше приложить больше усилий для того, чтобы выучить иврит и постараться понять, как устроен мир Израиля. Это вызовет уважение у детей и желание перенять что-либо от родителей, включая и русский язык.

Самое главное, понимать, что наши дети – самостоятельные личности, имеющие право выбора во всем или почти во всем, что касается их жизни. Мы всего лишь помогаем им пройти стадию роста и взросления, и потому все решения, включая решение говорить по-русски, должны быть совместными и строиться на взаимном уважении и доверии.

Приведем здесь два примера типичного поведения родителей и попробуем проанализировать, в чем причина, и какими могут быть последствия.

Пример 1

Родители заставляют ребенка говорить, читать и писать по-русски несмотря на то, что он не хочет. Они его наказывают, если он не следует правилам, которые они установили: каждый день один час заниматься русским языком.

Анализ

По всей вероятности, родители придерживаются мнения, что взрослые знают лучше, что хорошо для детей, и уверены в своем праве заставлять детей, даже силовыми методами, делать то, что им, взрослым, кажется правильным. Подобный подход был очень популярен в странах СНГ, и, возможно, многие из родителей ведут себя так автоматически, не задаваясь вопросом, правильна ли их позиция. Данная модель поведения может пагубно отразиться на ребенке и отрицательно повлиять на его отношение к родителям. В частности, развить у ребенка комплекс неполноценности: он может решить, что родители его не любят. Кроме того, это вынуждает ребенка сопротивляться доступными ему, но сомнительными методами: обманывать, отлынивать и тому подобное, что, в свою очередь, вынуждает его быть замкнутым, скрытым по отношению к родителям и уж никак не способствует установлению близких, доверительных отношений, отсутствие которых опасно, особенно в переходном возрасте.

Зачастую поведение родителей определяется тем, что они сами чувствуют себя беспомощными в новой ситуации иммиграции и хотят хотя бы в одной сфере жизни, в отношениях с детьми, проявить силу, контроль и власть.

С одной стороны, нам очень важно, чтобы ребенок был похож на нас, чтобы у нас с ним был общий язык. С другой стороны, нас гложет сомнение: может быть, воспитывая его в нашей языковой и культурной традиции, мы мешаем ему развиваться самостоятельно, мешаем ему стать «настоящим» израильтянином, и только усложняем его жизнь. Возможно, если он будет отличаться от своего окружения, его станут дразнить, ему будет трудно найти себе близких друзей.

Подобные сомнения мучают родителей-иммигрантов всегда, в любой стране, в большей или в меньшей степени. Особенно серьезными сомнения становятся в Израиле, где русский язык и русская культура зачастую кажутся непрестижными, и к ним относятся негативно. «Почему вы все еще разговариваете с детьми по-русски? Пришло время выучить иврит», - кто из нас не слышал этого?

30

Как уже было сказано не раз в нашей брошюре, **двуязычие – это не только владение двумя языками, но и двумя культурами.** Это явление, безусловно, положительное, подарок, который может обогатить внутренний и внешний мир человека, предоставить ему больше возможностей в будущем. Вопрос- какой ценой? Бывают случаи, когда нам удастся вырастить двуязычного ребенка, который, при этом, остается несчастным, одиноким, закомплексованным. Готовы ли мы заплатить такую цену?

Родители билингв должны постоянно работать над собой, задавать себе вопросы и стараться честно на них отвечать. И иногда они должны быть готовы, поразмыслив и проанализировав ситуацию, изменить свое поведение по отношению к ребенку, научиться не давить на него, не требовать, не ставить ультиматумы, а попытаться создать условия, в которых ребенку будет весело и приятно говорить и жить в русскоязычной среде.

Если же это не получается, не следует давить. Может быть, сопротивление ребенка оправдано, и для его психического здоровья лучше не уметь читать по-русски, но чувствовать, что его не заставляют делать то, чего он не хочет.

6 Психологические проблемы родителей двуязычных детей

Роль родителей очень трудна, даже если мы живем в том же месте, в котором родились, к которому привыкли, в среде, хорошо нам знакомой. Даже в этом случае оказывается, что наши дети живут в другом времени, в том, что для нас является будущим. Наш прошлый опыт – определенные поведенческие установки и нормы, стандартная система школьного обучения, области знаний, казавшиеся обязательными – все это изменилось, вышло из моды и заменено чем-то другим.

В еще более сложную ситуацию попадают родители, воспитывающие детей в новой стране, в которую они иммигрировали. Прежде всего, родители должны **решить для себя**, что они принимают в этой стране, а что нет, что готовы и хотят изменить в себе и своих привычках и поведении, в своих взглядах на мир, а что оставляют прежним. Этот поиск своего психологического и социального места в новой стране – очень трудный и длительный процесс.

Воспитание ребенка в новой стране представляет собой сложную работу. Родители задают себе множество вопросов, на которые порой очень трудно найти ответы. Насколько мой ребенок будет похож на меня? Сможем ли мы остаться близкими людьми? Имеем ли мы право воспитывать ребенка в соответствии со своими представлениями о жизненных нормах, ориентируясь на собственные критерии оценки ситуации?

определения и оценки вещам, действиям и событиям, показывают пример речевых реакций на чужие реплики, дают образец социального поведения.

Дети, которые обучаются в школе на неродном языке, испытывают больше трудностей, чем их одноязычные сверстники, но это не интеллектуальные, а лингвистические трудности. Поэтому таким детям необходимо оказывать дополнительную помощь в усвоении второго языка, с одной стороны, и **укреплению и сохранению первого языка**, с другой - что способствует формированию **сбалансированного билингвизма** и их успехам в учебе.

Двоязычие положительно сказывается на развитии памяти, умении понимать, анализировать и обсуждать явления языка, на сообразительности, скорости реакции, математических навыках и логике. Полноценно развивающиеся билингвы, как правило, хорошо учатся и лучше других усваивают абстрактные науки, литературу, а также и другие иностранные языки.

Израиль - страна репатриантов, возродивших язык, который, наряду с латынью и древнегреческим, считался мертвым. Возрождение языка требовало огромной веры, что это вообще возможно, и невероятных усилий. В нашей стране разработана одна из лучших в мире систем изучения второго языка, в данном случае иврита. Долгие годы, пока иврит был недостаточно укоренен в сознании новых репатриантов, бытовало мнение, что надо подавлять другие языки, чтобы иврит превратился в повседневный язык существования. Сегодня, когда выросло несколько поколений, для которых иврит родной язык, и уже нет опасности, что иврит снова станет мертвым языком, использование других языков не представляет собой угрозы существованию иврита. Таким образом, отпала и идеологическая причина, вынуждавшая отказаться от родного языка. Сегодня в наших силах создать такую систему изучения иврита, как дома, так и в школах, которая будет основана не на подавлении, а на сохранении родного языка репатриантов.

Родители не должны бояться дать своему ребенку возможность вырасти двуязычным, утверждает нейропсихолог Кордула Нич, профессор Базельского университета. «Это ни в коем случае не перегружает ребенка. То, что он в будущем не будет хорошо владеть ни одним языком - не более, чем предубеждение»*, – говорит Нич.

Чем раньше ребенок погружается в двуязычную среду, тем успешнее он овладевает двумя языками. Замечено, что, если малыш начинает осваивать второй язык до трехлетнего возраста, он не путает языки, а **овладевает ими параллельно**. То есть, можно сказать, что в период активного освоения речи у малышей в возрасте от года до трех проявляется повышенная способность к освоению языков.

Однако, по мнению Кордулы Нич, **двуязычие целесообразно и необходимо для всех**, в любом возрасте. Эксперименты показывают, что успех обучения второму языку зависит от поддержки родного языка, которую оказывает семья, от организации обучения (все ли необходимые виды речевой деятельности включены в учебный процесс), от качества и объема доступа к каждому из языков. То есть, важно помнить, что успех достижения цели полноценного двуязычия, как в случае раннего симультанного, так и последовательного двуязычия, зависит от максимально свободного и прочного языкового развития на первом языке.

Чем полноценнее развита способность использования первого (родного) языка, тем лучше усваивается язык окружения и другие иностранные языки, тем выше и глубже развиты интеллект и его применение в реальной жизни, тем лучше память, более гибки и подвижны умственные действия.

Так, в эмиграции второй язык вырастает на базе первого, формируется в той мере, в которой сформирован первый язык. Уровень развития первого языка задает как бы «порог» для изучения второго. На основе родного языка формируется **когнитивная база** человеческой личности: родители называют ребенку предметы окружающего мира, выделяя их из общей массы, предлагают свои

* Необходимо отметить, что ребенок будет хорошо осваивать один или несколько языков, если у него нет отставания в психофизическом развитии.

Часть 1

Двуязычие – это преимущество

Во-первых, считалось, что, слушая два или более языка, ребенок путается и у него могут возникнуть серьезные проблемы с языковым развитием. **Во-вторых**, думали, что усвоение основного языка среды будет более успешным при отсутствии конкуренции с другим языком. Однако, на сегодняшний день **не существует научных доказательств** того, что, если ребенок растет в атмосфере двух или более языков, то это ведет к замедлению усвоения доминантного языка среды или речевым расстройствам. Очень многие дети из разных стран с пеленок усваивают два и более языков, не показывая при этом никаких признаков речевых расстройств или замедленного развития. Эти дети являются наглядным **доказательством отсутствия причинно-следственной связи** между двуязычной средой и проблемами усвоения языка. Более того, резкий отказ от использования «домашнего» языка родителями может привести к серьезным эмоциональным и психологическим трудностям как у родителей, так и у ребенка. Ведь язык сильно привязан к эмоциональной и идентификационной сферам. Трехлетняя девочка, чья мама вдруг перестает разговаривать с ней на знакомом языке, да еще и того хуже – перестает отвечать на ее вопросы на этом языке, может почувствовать себя эмоционально покинутой, и совершенно потерянной. В этом случае вполне можно ожидать, что поведение данного ребенка станет проблемным. Допустим, что ребенок со временем оправится от подобной травмы, но не существует доказательств, что его успехи в освоении основного языка среды умножаются от потери «домашнего» языка. На самом деле вдумчивое отношение к двуязычным детям в школе убедительно доказало, что **развитие и укрепление навыков ребенка в первом языке способствует усвоению им второго**. В лингвистической литературе часто приводят показательный пример, как еще один язык открывает новые возможности: в английской школе в Уэльсе мальчик затруднялся решить математическую задачу, сформулированную по-английски. Тогда преподаватель предложил ему подумать на родном, валлийском языке, и задача была решена.

Считается, что двуязычие развивается нормально, если хотя бы на одном языке человек может адекватно выразить любую свою мысль. Если же речь полноценно не сформирована ни на одном языке, то разрушается сама структура мысли и попытки самовыражения не удаются. Это ведет не только к психологическим стрессам, но и к глубоким потерям в качестве общения, и в конечном итоге страдает личность человека. Такое явление, полужазычие, пагубно и для общества в целом, так как определенная часть его членов не может адекватно выражать свои эмоции, облекая их в словесную форму. А когда человек не в состоянии сказать то, что хочет, он не способен на равных общаться с другими и вынужден прибегать к иным формам самореализации, иногда даже к насилию. Социо- и психолингвисты утверждают, что если первый язык недостаточно стабилизирован и развит, а второй, в свою очередь, находится на ранних стадиях изучения, существует опасность, что ребенок в принципе может потерять способность нормального вербального развития. У него все еще нет достаточного языкового аппарата, чтобы выразить себя на промежуточном, втором приобретаемом языке, в то время как первый язык, который является более сильным, постепенно ослабевает и затухает (поскольку отсутствует языковая среда, необходимая для детей такого возраста, их языкового и когнитивного развития). Дети, оказавшиеся в такой ситуации, называются полужазычными или «полулингвами» (semi-linguals). Такие дети не овладевают ни одним из языков, выражаются на невнятном, неграмотном иврите, и русский язык у них тоже отсутствует. Семилингвизм, или полужазычие, может возникнуть в случае, когда в процессе адаптации семья придерживалась стратегии **маргинализации** (см. модель Берри).

Раньше довольно часто родителям маленьких детей, растущих в условиях многоязычия, **рекомендовали прекратить пользоваться одним из языков** при общении с детьми. Обычно предлагали отказаться от языка, который не используется в общей среде. Например, в Израиле всем советовали говорить дома только на иврите, а в Америке испаноязычных родителей убеждали отказаться дома от испанского, ограничиваясь английским. Причин для таких советов было, в целом, две.

5

Двоязычие – это преимущество

Как сделать так, чтобы наши дети извлекли максимум из этой ситуации?

Для этого, прежде всего, посмотрим, какие трудности могут возникнуть, если мы не примем в расчет неизбежное двуязычие нашей жизни.

Главная опасность - это **полужазычие**, неполноценное языковое развитие ребенка на каждом языке при многочисленных языках, звучащих в его окружении. В случае, когда первый язык недостаточно развит, а второй язык недостаточно усвоен, может возникнуть ситуация полужазычия (семилингвизма).

В соответствии с его теорией, социокультурная адаптация иммигрантов, в нашем случае репатриантов, происходит в соответствии с четырьмя основными стратегиями, не зависящими от национального менталитета:

- **ассимиляция** - отказ от своего прошлого, культурных ценностей и норм, добровольная или вынужденная ориентация на культуру новой страны вплоть до полного растворения в ней;
- **сепаратизм** - сохранение своих норм и ценностей как более предпочтительных по отношению к культуре новой страны;
- **интеграция** - желание совместить собственные культурные ценности и ценности принимающего общества;
- **маргинализация** - отказ как от одной, так и от другой культуры.

Стратегия интеграции, при которой происходит синтез двух культур, считается наиболее оптимальной. При выборе этой стратегии меньше вероятность развития различных психологических расстройств. Выбор стратегии интеграции позволяет уменьшить последствия культурного шока, не развивает социокультурного антагонизма и способствует поддержанию положительной самоидентификации в семье. Если родители не принимают культуру окружающего их нового сообщества (сепаратизм), а ребенок, наоборот, стремится к полной ассимиляции, существует опасность, что представления о мире у родителей со временем станут сильно отличаться от тех, которые ребенок приобретает в школе. Результатом может стать отсутствие диалога, культурный антагонизм, конфликт поколений.

Модель Берри подтверждает, что наиболее благоприятная ситуация для детей - принятие в семье стратегии интеграции, а в языковых терминах - **принятие двуязычия**.

4 Абсорбция и МОТИВАЦИЯ

Все мы знаем, что очень важно осознавать, почему и зачем мы что-то делаем, например, говорим по-русски, живя в Израиле. Как помочь детям прийти к такому пониманию, чтобы они реже говорили нам: «Не хочу, зачем, почему я должен?»

Мотивация очень сильно зависит от психологического настроя, от нашего отношения к языку, а также от статуса языка в обществе и в государстве в целом.

По мнению канадского психолога Бэрри, о том, насколько успешно протекает для иммигранта процесс адаптации в новой стране, можно судить, задав ему два вопроса.

*Важно ли для вас сохранять собственную культуру?
Насколько активно вы участвуете в контактах с чужой культурой в новой стране?*

Культурная ориентация языка

Есть качества врожденные, и есть приобретенные. Родители создают ту среду, в которой развиваются, в первую очередь, врожденные качества ребенка. Разница между родителями и учителями состоит в том, что родители обеспечивают естественную среду обитания, а учителя предлагают среду обучения. Социальная среда – среда обитания и обучения - называется культурной ориентацией языка.

Каждый язык - перекодировка действительности. В процессе формирования языка приходит осознание себя как личности, взаимодействующей со средой и живущей, помимо своего родного мира, еще и в другом пространстве речи и цивилизации. *Наша задача помочь ребенку переходить с языка на язык, из одного мира в другой, создавая мосты и шифры перехода (кодировки).*

Языковая многофункциональность

Итак, язык - не только средство выражения, способ коммуникации, инструмент. Как следует из определения, язык - это и эмоции, культура, социум, видение мира, самоощущение, путь к самоидентификации. Язык многофункционален. Он определяет процессы аккультурации и социализации говорящих на нем людей. Он развивает эстетическое восприятие мира - вербальное, визуальное, акустическое, вкусовое, он дает чувство свободы и уверенности в себе. Уверенность в себе, среди многих других факторов, создает преимущество культуры, понимание своих корней, возможность ориентироваться в различных языковых и культурных пространствах.

Часть 1

Язык и языковое развитие

Язык – это выбор

Этот выбор содержит важный вопрос: какой язык для меня родной? Что это значит родной язык? Язык страны рождения, язык матери («сфат ха-эм»*), отца, семьи родителей, страны рождения родителей? Значит ли это, что мне важно, чтобы меня до конца понимали, включая и мои культурные корни и мою прошлую жизнь? В какой степени язык для меня вопрос самовыражения и коммуникации, а в какой - социализации, культуры, идентификации?

Эти важные вопросы волнуют как лингвистов, занимающихся вопросами овладения первым языком профессионально, так неизбежно возникают и у родителей в современном свободном мире.

20

Ответы на эти вопросы могут помочь в выборе языка общения с ребенком; в создании и обеспечении той языковой среды, которая наилучшим образом для него подойдет. Для полноценного развития в двуязычной семье (в смешанных браках) родителям необходимо как можно раньше, желательно до рождения ребенка, решить, на каком языке они будут говорить с ним и друг с другом. Родные – единственный мир новорожденного, и выбор языка для него, естественно, ограничен стенами дома. **Принцип прост:** чем больше тот или иной язык звучит в доме, тем лучше ребенок будет его знать.

Язык, который вы выберете должен соответствовать тому русскому, тому ивриту, или другому языку, в котором вы живете. Вопрос выбора языка для воспитания детей – это вопрос насколько вам удобно, комфортно, интересно, продуктивно жить и размышлять в том или ином языке. Язык родителей – пример для ребенка. Что ребенок слышит, воспринимает и перерабатывает, то он и озвучивает. Как правило, язык ребенка, его речь – это отражение разговорной практики родителей, или, говоря профессиональным языком, - каков инпут (речевая среда) – таков и аутпут (уровень овладения языком). *Кроме всего прочего, это означает, что в новой географической точке, в новой реальности будет затруднительно использовать старые формы и приемы, которыми пользовались наши родители.* **Изменение реальности** влечет за собой и другие способы обучения. Вообще, воспитание двуязычного малыша требует упорного труда взрослых.

* Родной язык - иврит

Приобретение языка – это процесс, который продолжается всю жизнь. Наиболее интенсивно он происходит в детском возрасте, но обратите внимание, как это не просто и сколько времени это занимает.

Только в возрасте примерно 10 месяцев ребенок начинает произносить слоги, являющиеся сочетанием звуков языка, который он слышит, вкладывая в них определенный смысл. Постепенно из слогов составляются слова, обогащается словарный запас, а из слов составляются предложения. Таким образом, развивается способность излагать свои мысли и общаться с окружающими.

Язык – живой организм, который постоянно развивается и быстро меняется. Время, география и среда очень сильно влияют на носителей языка. Попадая под влияние этих факторов и оказываясь вне сферы естественного развития языка, они незаметно для себя создают немного другой язык, поэтому язык в эмиграции заметно отличается от языка в метрополии. Новый языковой слой соответствует той реальности, в которой люди существуют. В процессе воспитания детей язык – главный инструмент, которым располагают родители, чтобы привить детям способность и возможность восприятия мира.

Обязанность родителей – помочь детям расти и развиваться в той реальности, которая их окружает. Опыт жизни среди другого, второго языка показывает, что необходимо организовывать речевую среду так, чтобы ее развивающий потенциал был выше естественного, спонтанного. Следует читать детям книги, беседовать с ними на отвлеченные темы, не ограничиваясь лишь бытовым общением.

Когда люди переезжают из одной страны в другую, они оказываются перед **очень важным выбором**: на каком языке им жить - на языке родителей или на языке страны, в которую они переехали; на каком языке разговаривать в семье, друг с другом, с детьми и с новорожденными, появившимися на свет в новой стране?

Часть 1

Язык и языковое развитие

Инстинкт подражания

Сегодня ученые пришли к выводу, что есть врожденный инстинкт любознательности. Кто из нас не обращал внимания на то, что здоровый ребенок бесконечно познает окружающий мир. Он все хочет увидеть, потрогать, ощутить, все рассматривает, очень рано начинает подражать: пытается копировать выражение лица взрослых, улыбается, широко раскрывает глаза – он все время работает. Познавательная деятельность – это его естественное состояние. И ведь это происходит не потому, что ребенку чего-то не хватает, – родители дают все необходимое для жизни и физического развития, – следовательно, человеку присущ инстинкт любознательности. Инстинктивно ребенок начинает подражать артикуляции, движениям губ матери. Позже, когда ребенок научится связывать «слово и дело», кашу с папой, книжку с мамой, он будет подражать тем, у кого он научился определять эти связи. Заметим, что эта склонность к подражанию остается у нас и во взрослом возрасте, но, становясь старше, мы научаемся контролировать свою речь и можем выбирать, кому подражать и когда.

Речевая среда

Речевое окружение ребенка называется речевой средой. Чрезвычайно важно создать оптимально-благоприятную среду для речевого и, соответственно, общего психологического развития ребенка. Следует общаться с ним на правильном языке (не сюсюкая и не искажая язык), реагировать на его слова или обращения, выраженные другими речевыми способами (крик, гуление, лепет, гукание), поддерживать его попытки говорить, а в возрасте «почемучек» отвечать на его вопросы. Неблагоприятной речевой средой считается неправильная речь, отсутствие разговоров, когда общение с ребенком ограничивается поддержанием его физических потребностей – кормлением или сменой пеленок. Развивающие возможности речевой среды, в которой растет ребенок, называют развивающим потенциалом речевой среды. Развивающий потенциал естественной речевой среды обычно складывается спонтанно, не регулируется.

3 Язык и Языковое развитие

17

Язык развивается одновременно с развитием познания; речь – очень важный способ систематизации знаний об окружающем мире, наведении порядка в развивающемся сознании, категоризации поступающей информации. Язык также одно из основных средств самовыражения, посредством которого формируется личность.

Врождённые способности

Приобретение языка, умение разговаривать – врожденная способность. На **каком** языке и **как** мы будем говорить – это уже зависит от среды и воспитания. Человеческие детеныши, в отличие от остальных детенышей животного мира, рождаются самыми слабыми и незащищенными. Им требуется гораздо больше времени, чтобы начать самостоятельно двигаться и научиться заботиться о себе. Зато они умеют говорить и учиться.

В реальной жизни два языка бывают сформированы у человека в разной степени. Как правило, это связано с областью, в которой они используются. Может случиться, что один язык нужен для работы, другой для дружеских контактов, третий для внутрисемейного общения, четвертый для поездок. Двуязычие не означает, что на любую тему вы можете одинаково хорошо говорить на каждым из языков. Допустим, что росли вы на одном языке, в армии служили на другом, а специальность потребовала от вас третьего. Такова языковая реальность, в которой мы существуем.

В определении билингвизма отсутствует требование абсолютно свободного владения обоими языками. Если один язык не мешает второму, а этот второй развит в высокой степени, близкой к уровню родного, то говорят о **сбалансированном** двуязычии. Тот язык, которым человек владеет лучше, называется **доминантным**; это не обязательно первый по времени усвоения язык.

Билингвизм также различают по количеству и качеству языковых функций: **рецептивный** (воспринимающий) – понимание иностранного языка, иногда только письменного, а иногда и на слух. Если вы помните, как изучали языки в Советском Союзе, то знаете, что результатом в лучшем случае, была возможность читать профессиональные статьи, а говорить и писать было практически невозможно. **Репродуктивный** (воспроизводящий) – не только понимание, но и способность воспроизвести, пересказать прочитанное или услышанное. И **продуктивный** (производящий) – когда билингв может не только понимать и воспроизводить, но и создавать тексты на нескольких языках. Простыми словами, человек умеет достаточно свободно говорить, читать и писать на двух языках.

Критическим периодом в овладении вторым языком считают возраст до 8–11 лет. Далее снижается вероятность хорошего овладения фонетикой нового языка, его грамматикой и синтаксисом, а также уходит легкость восприятия чужой культуры. Если человек оказывается в новом языковом окружении во взрослом возрасте, он тоже в какой-то степени овладевает вторым языком стихийно, в общении с окружающими, но ему приходится, в силу имеющегося опыта, гораздо больше думать об устройстве языка.

двумя языками происходит одновременно в раннем детстве (т.е. второй язык начинает вводиться до 5–8 лет), то говорят **о владении двумя родными или первыми языками**, чтобы подчеркнуть, что второй язык усваивается благодаря тем же механизмам, что и первый. Такой процесс качественно отличается от последующего способа усвоения языка, который уже не может проходить полностью спонтанно и параллельно когнитивному (умственному) развитию сознания и мышления ребенка. Овладение последующими языками происходит уже на базе определенного когнитивно-психологического языкового развития. Следовательно, в процессе овладения вторым и последующими языками используются все возможные механизмы мышления и приобретенные знания первого языка (или первых языков).

Два языка у билингв находятся во взаимодействии. Большое распространение получила в свое время классификация двуязычия по трем типам, основанная на том, как усваиваются языки (Вайнрайх, 1953):

а. Составной билингвизм, когда для каждого понятия есть два способа языковой реализации. Например, понятие «школа» рождает одновременно связь с двумя словами - школа и бейт-сефер, причем ни одно из них не является приоритетным. Такой тип чаще всего характерен для двуязычных семей и детей, приобретающих оба языка в раннем возрасте, то есть имеющих два равноправных родных языка.

б. Координативный, когда каждая языковая реализация связана со своей отдельной системой понятий. Например, существуют два понятия - «школа» и «бейт-сефер», первое из которых ассоциируется со школой в стране исхода, а второе – со школой в Израиле. Координативный билингвизм обычно развивается в ситуации эмиграции.

в. Субординативный, когда система второго языка полностью выстроена на системе первого родного языка (как при школьном типе обучения иностранному языку); понятийная система одна единственная, закрытая; способ реализации второго языка полностью подчинен единой понятийной системе родного языка. Однако, со временем доминирующее значение родного языка ослабевает, и восприятие второго языка приближается к координативному типу.

2 Что такое двуязычие и его классификация

14

Определения

Самое общее определение двуязычия (*билингвизма*) – это владение двумя языками; обычно в ситуации, когда оба языка при этом достаточно часто используются при коммуникации. Человек, владеющий двумя языками, называется *билингвом*.

Двуязычие – это состояние сознания; в самой сути двуязычия заложены процесс и протяжённость во времени.

Теоретически двуязычие может простирается от полного владения обоими языками как родными, до минимального владения одним из языков. Таким образом, двуязычные или многоязычные люди различаются по уровню владения языками: способностью выражать себя на этих языках и такими навыками, как понимание на слух, разговор, чтение и письмо.

Двуязычных людей можно различать также и по возрасту, в котором языки приобретаются.

Принято различать усвоение второго языка в детском, подростковом и взрослом возрасте. Когда овладение

Не случайно на одном из заседаний ООН известный социолог Бертхофф сказал: «Одной из основных задач языковой политики объединенной Европы должно быть развитие многоязычия населения, потому что языковой потенциал государства, измеряемый количеством людей владеющих несколькими языками, является таким же национальным экономическим достоянием, как полезные ископаемые и другие богатства страны такие, как вода или нефть».

Зачем языковое пособие в помощь родителям?

Итак, мир, в котором предстоит жить и разговаривать нашим детям, обогащается с каждым днем новыми разнообразными средствами коммуникации, становится свободным и многоязычным. Было бы странным встретить сегодня языковое пособие в помощь родителям, где говорилось бы о том, как оградить ребенка от знания двух, трех или более языков. Во-первых, потому что приобретение первого языка воспринимается родителями как нечто само собой разумеющееся и представляет профессиональный интерес только для лингвистов и психологов, изучающих детское языковое развитие и процесс овладения языком. А во-вторых, потому что на сегодняшний день фактически не осталось такого места на Земле, где использовался бы только один язык.

Данное пособие состоит из двух частей:

Первая его часть – информационная. Вы познакомитесь с теорией вопроса, которая поможет вам лучше понять, с какими ситуациями сталкивается семья, в которой есть билингвы.

Вторая часть представляет собой **типичные вопросы и ответы на них**, что также, мы надеемся, поможет вам выработать собственную линию поведения.

Часть 1

Как выглядит сегодняшний мир через призму двуязычия

стремительно движется к двуязычию. А уж наши дети заведомо как минимум двуязычны – первый язык, который они слышат – русский, первые слова они произносят по-русски, и при этом, конечно же, они слышат и иврит, и английский. А возможно, и другие языки – улицу, школу, телевидение и интернет никто не в состоянии отменить.

Двуязычие – данность

Получается, что двуязычная среда – это чаще всего данность, а не свободный выбор. Похоже, что многие дискуссии о достоинствах и недостатках раннего билингвизма основаны на идее о том, что для детей двуязычную среду выбирают родители. Однако, когда речь идет об эмиграции, ситуация, как правило, иная. Наши дети растут двуязычными в основном из-за того, что они никоим образом не могут расти монолингвами.

12

Наши двуязычные дети

Как это происходит? Приведем два «чистых» примера: ребенок регулярно общается с одноязычными людьми, которые говорят на разных языках: скажем, учителя и одноклассники говорят только на иврите, а родители – только по-русски. Или же дети растут в обществе, где большинство людей ежедневно говорят на двух или более языках. Между этими «чистыми» вариантами есть очень много промежуточных. Практически здесь, в Израиле, никогда не бывает, чтобы люди знали только один язык. Очень часто среди одноклассников или учителей есть русскоговорящие или англосаксы, или франкофоны, или носители арабского языка, чьи родители в той или иной мере употребляют дома иврит. В общем, как бы то ни было, оградить детей от второго языка нет никакой возможности. Значит надо принять, что наши дети, которые рождаются здесь, билингвы по рождению. А наши дети, которых мы привозим сюда, становятся билингвами волею обстоятельств.

Одно из самых больших богатств, которое родители дарят детям, – это язык, инструмент, позволяющий выразить наши мысли, чувства, оттенки настроения.

1

Как выглядит сегодняшний мир через призму двуязычия

Все это так, но.... Мир очень изменился. Невиданная миграция населения началась еще в 20-м веке. А сегодня уже мало кто живет в доме своих предков, а многие не живут даже в доме своих отцов. Огромные массы людей передвигаются с места на место – путешествуют или мигрируют, пытаются приспособиться к новой обстановке, понять особенности обитания в других местах. Телевидение проникает повсюду, а вместе с ним и иноязычные программы. Интернет стал неотъемлемой частью жизни. Все разнообразие и многоязычие сегодняшнего мира оказывается легкодоступным прямо у нас дома.

Многоязычие в мире

В мире сегодня примерно в 30 раз больше языков, чем стран, – другими словами, двуязычие существует практически в каждой стране. Еще в 1982 году швейцарский лингвист Гроссжан утверждал, что больше половины населения земного шара – двуязычно. А в начале 21-го века этот показатель увеличился, и, по мнению лингвостатистики, охватывает более 70% населения, причем каждые пять лет количество людей, знающих два языка, возрастает на 9%. Таким образом, тенденция очевидна: население земли

Предисловие

10

Как бы всем нам хотелось, чтобы наши дети были умными и красивыми, воспитанными и образованными и говорили бы на всех языках. Об этом мечтали наши родители и брали нам учителей английского или другого языка. Жили мы тогда в другой стране, и нужен нам был, главным образом, русский. Сейчас мы живем в Израиле, и русский нам нужен, в основном, чтобы общаться с нашими родителями и друзьями. Наши дети предпочитают говорить на иврите, видят смысл в изучении английского и совсем не понимают, зачем нужно мучиться и правильно выговаривать «эти длинные слова». Да мы и сами не совсем уверены, что нужно сохранять русский язык – действительно, жить им предстоит здесь. Мы точно знаем, как важно хорошо знать язык той страны, где живешь. Английский им, скорее всего, понадобится для работы и учебы, и это тоже очень важно, а русский – ну что ж, как получится. Неужели нужно мучить детей и «впихивать» в них три языка, хотя у них и так нагрузка очень большая?

Дорогие ученики и их семьи!

Репатриация сильно повлияла на нашу жизнь, поменяв окружение, друзей и работу, мы оказались в совершенно другом культурном мире. Основной особенностью новой нам среды стал язык – иврит.

«При приобретении второго языка особое значение принимает владение родным, первым. Результаты многочисленных исследований однозначно показывают, что грамотность на родном языке способствует лучшему усваиванию нового, отсюда и успехам в учёбе. Поэтому очень важно способствовать сохранению родного языка...» (из Программы обучения иврита, как второго языка, детей школьного возраста, Иерусалим 2009, министерство образования, стр. 6)

Отдел абсорбции школьников – репатриантов внедряет многоязыковую практику во все школы, принимающие детей репатриантов. Более того, наш отдел верит, что “уже интегрировавшиеся дети, становятся естественной эмоциональной группой поддержки для тех школьников-репатриантов, которые совсем недавно в стране, поэтому надо позволять детям общаться на родном языке” (Стандарты для абсорбирования школьников-репатриантов, стр. 10).

Сохранение родного языка также способствует общению между поколениями. Есть семьи, в которых ради помощи ребёнку, родители даже дома говорят на иврите. Это пособие призвано донести до родителей: не бойтесь использовать в общении с детьми свой родной язык. Особенно важно продолжать общаться на родном языке, обучаясь и совершенствуясь в иврите.

Мы рады и приветствуем инициативу организации Шатиль, издавшей это необходимое пособие для родителей.

Мая Шарир,
заведующая отделом абсорбции школьников-репатриантов,
министерство образования.

Один из основных вопросов, волнующих родителей-репатриантов, это вопрос полноценного двуязычия их детей. Что надо сделать, чтобы сохранить общение на первом родном языке наряду с использованием основного языка страны, на котором говорит большинство, в нашем случае – иврита?

В этом пособии предлагается подробное и интересное обсуждение понятия «билингвизм» и подчеркивается естественное использование двух языков в семье репатриантов в Израиле. Автор приводит не только теоретическое обоснование, вытекающее из научных исследований, но и конкретные примеры, а также вопросы, часто возникающие у родителей.

Здесь нет простых и единственно верных ответов и решений, и мне это представляется особенно ценным, потому что у каждого человека и в каждой семье свое понимание и свой опыт жизни в атмосфере двух языков. Здесь приводятся разные взгляды и подходы к вопросам двуязычия.

Я полагаю, что такие пособия, рассчитанные на образованных родителей, интересующихся вопросами двуязычия, но не являющихся специалистами в области лингвистики и приобретения второго языка, очень важны и полезны. Они позволяют родителям получить базисные знания в этой сфере, а также могут служить основой для дальнейших более углубленных поисков и исследований.

Профессор Илит Ольштейн,
специалист в области языкового образования
и приобретения второго языка

Сегодня в Израиле живет большое количество семей, в которых один или оба родителя приехали из другой страны. В этих семьях вопрос языка является одним из наиболее обсуждаемых: что нам следует делать, чтобы, с одной стороны, максимально облегчить вхождение ребенка в новое общество, а с другой – сохранить родной язык и сопряженные с ним культурные и эмоциональные связи?

Настоящее пособие предлагает не только теоретическое обоснование важности сохранения и развития родного языка, но и практические рекомендации, касающиеся русского языка в Израиле. Здесь вы найдете и вопросы часто задаваемые родителями, у которых растут двуязычные дети, обсуждение трудностей, возникающих в этой ситуации, и способы преодоления этих трудностей.

Осознание важности сохранения родного языка в израильской многоязыковой действительности, как для каждой семьи, так и для общества в целом, трудно переоценить. Сохраняя родной язык, поддерживая связи между языком и культурой, мы не только укрепляем самосознание индивидуума, мы делаем наше общество здоровее и интереснее. Разнообразие языков и культурные особенности следует рассматривать не как проблему, а как достояние, как силу, которая поможет нам увеличить наш экономический, социальный и культурный капитал.

Это пособие, как еще один шаг в осознании важности сохранения родного языка и идеи естественного двуязычия, окажет неоценимую помощь в создании открытого многокультурного общества, борющегося с социальным неравенством и несправедливостью. Я хочу поблагодарить всех, кто принял участие в этой работе, всех тех, кто так много делает для улучшения нашего общества.

Ронит Хэд,
Гендиректор организации «Шатиль»

Вступительное Слово

6

Долгие годы в Израиле верили, что возможно построить одну общую культуру для всех приезжающих репатриантов, отменив их прежние культурные корни. В последние годы возникло понимание, что чрезвычайно важно сохранять и поддерживать разнообразие культур, естественным образом существующее в израильском обществе. Мультикультурная реальность, характеризующая наше общество, также как и многочисленные исследования этой реальности показали, что сохранение этническими и культурными группами своих корней дает более полное ощущение причастности к новому принимающему обществу.

Язык, на котором мы говорим, является одним из основополагающих факторов, формирующих наше самосознание. И если раньше считалось, что второй язык может помешать нормальному когнитивному развитию, запутать ребенка, ослабить его способности вербального самовыражения, то сегодня в соответствии с новыми исследованиями стало очевидно, что сохранение родного языка, наряду с изучением основного языка (в нашем случае – иврита), не только не мешает, а наоборот способствует языковому развитию ребенка. Сохранение и поддержание родного языка укрепляет внутрисемейные отношения, дает ребенку чувство уверенности в себе и, что чрезвычайно важно, - формирует интегративное самосознание, позволяющее свободное владение двумя языками и понимание обеих культур.

דיו-לעס וניז!ת בישראל

על ארץ ישראל

в Израиле

Сентябрь 2012

Оглавление

Вступительное Слово	6
Предисловие	10
Часть 1	11
1 Как выглядит сегодняшний мир через призму двуязычия	11
2 Что такое двуязычие и его классификация	14
3 Язык и языковое развитие	17
4 Абсорбция и мотивация	22
5 Двуязычие – это преимущество	24
6 Психологические проблемы родителей двуязычных детей	29
Часть 2	33
7 Распространенные вопросы, возникающие у родителей в двуязычных семьях	33
8 Библиография	42

בין שתי דורות בישראל דו-לשוניות

пособие для родителей
מִדְרִיךְ לְהוֹרִים

От автора

Спасибо Маше Буман, которая услышала меня и помогла написать эту работу. Спасибо Инде Криксуновой и Дине Каждан, которым удалось, несмотря на бюрократические трудности, довести задуманный проект до победного конца. Я надеюсь, что этот труд станет началом диалога о двуязычии и о двуязычном образовании в Израиле в помощь нашим детям и их родителям.

Соня Соломоник

автор: Соня Соломоник, специалист по психологии и социологии языка
редактор: Софья Нездатная
Техническое сопровождение: Полина Рубчинская
Брошюра издана при поддержке фонда Доротеи Гулд

Все права защищены организацией "Шатиль"
חֹבֶרֶת זוּ יוֹצֵאת לְאוֹר בְּמִיזִם מְשׁוּתָף בֵּין מִשְׂרָד הַחִינוּךְ לֶאֱרָגוֹן שְׂתִיל. אֵין בְּכַתּוּב בֶּה כְּדִי לְהַעִיד עַל כָּל
קֶשֶׁר בֵּין מִשְׂרָד הַחִינוּךְ לֶאֱרָגוֹן שְׂתִיל לְמַעַט בְּאִשְׁרֵי לְאֻמִּיתוּת תּוֹכֵן הַדְּבָרִים הַמְפֹּרֶסִים בֶּה.
חֹבֶרֶת הַפִּיקָה הַזֹּאת לְקֶרֶן דּוֹרוּתִיָּאָה גְּאוּלֵּד וְהוֹדוּת לְקֶרֶן לִזְלוּ נ. טָאוּבֵר

Сентябрь 2012

DR
S
F

E

המינהל הפדגוגי
אגף קליטת תלמידים עולים

שתיל
Shatil شتيل

שיחות תמיכה ויועץ לקידום שיתוף חברתי
מיסודה של הקרן החדשה לישראל

לצאת
מן
השוליים
מבית שתיל

דו-לשוניות בישראל

в Израиле

пособие для родителей
מדריך להורים

כתיבה: סוניה סולומוניק
автор: Соня Соломоник

сентябрь 2012 ספטמבר 2012